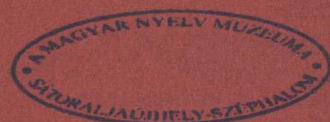


ÉDES ANYANYELVÜNK



XII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1990. ÁPRILIS-JÚNIUS

ÁRA: 25 FORINT

A tartalomból

Wacha Imre, Bencédy József, Szende Aladár:
Útmutatók az Országos
Középiskolai Tanulmányi
Verseny 1990. évi magyar
nyelvi tételeinek
kidolgozásához

Deme László, Wacha Imre.
Tanácsok próza- és
versmondóknak

Lőrincze Lajos:
A szegényekről és a
szegénységről

Grétsy László:
Szexvígsgálat a szavak
villágában

Rácz Endre:
A „Széchenyi emlékezeté”-nek
két soráról

Tompai József:
Egy táji eredetű
mondatszerkezet sorsa

Wacha Imre:
Voltunk szónokok!

Tolcsvai Nagy Gábor:
A hatalom szava és a nép
válasza

Balázs Géza:
„Szabad a választás!”

Választási hadjárat '90

Holczer József:
Női posztok férfi módra

Két megjegyzés
mozaikszavakról

Széchenyi nyelvünkről és nyelvünkért

Széchenyi István cselekedeteit (a folyók szabályozásának szorgalmazását, a Lánchíd megépítését, a nemesi kiváltságok eltörléséért vívott harcait, Magyarországnak Európa felé közelítéséért küzdő könyveit és röpiratait) mind-mind számon tartjuk; ám nem vagyunk elég-

Széchenyi ekként fogalmazza meg nyelvfilozófiai alaptételét: „A' szó a' lélek egyedüli organuma. Állati vágyainkat hangok, jelek, képvonásink, mozdulatink 's testünk által nyilatkoztatjuk ki; de a' mit a' földi salaktul tiszta lélek érez, csak szó fejezheti ki, 's az is csak gyengén 's igen felszínleg” (242).

Ebből a nyelvfelfogásból (amelyben a modern nyelvelmélet sem igen találhat kivétlnivalót) következett Széchenyi számára a teendő: a magyar nyelvet ki kell művelni, hogy a kifejezendő lelki (tudati) tartalmakat az őket hordozó nyelvi formák az egyénekben is, az egész közösségben is minél tökéletesebben kifejezhessék.

Persze, túlzás lenne azt állítani, hogy csak Széchenyi gondolkodott így: az idézett látásmód a koré volt, amelyben élt; s amely azt kívánta az országtól, hogy mielőbb hívassék életre egy Magyar Tudós Társaság a honi nyelv fejlesztésére. Ám hiába élt a vágy már évtizedek óta, Széchenyi volt az, aki emlékezetes országgyűlési felajánlása révén magával ragadta a többi adományozót is; tehát okkal és joggal tiszteljük őt Akadémiánk megalapítójaként, jóllehet tudjuk, hogy szándékával és anyagi segítségével nem volt egyedül.

Széchenyi idézett nyelvfelfogásának felel meg az is, hogy az alapítók a Társaság fő céljál a tudományok magyar nyelven való művelésének előmozdítását tűzték ki: amiképpen az egyén is csak tudatos munkával kicsiszolt nyelven tudja belső énjét kifejezni, úgy egy nemzet is csak a maga nyelvén képes birtokába venni a világról való ismereteket, csak nyelvével együtt tud fennmaradni. Nemzet és nyelv szerves egységét, az együtt haladás, az egymásra utaltság szükségszerűségét Széchenyi ekképp fogalmazza meg a Világban: „Nem különben mint a' nemzet növése 's haladása által a' nyelv is nő 's halad; úgy rejt a' nyelv fiatalsága, kifejtetése 's tágulhatása egy mágusi viszonyhatást magában, melly megint a' nemzetet

(folytatás a 3. oldalon)



Széchenyi Istvánnak
Döblingben, 1990. április 8-án
főlavatott mellszobra

gé tudatában annak, hogy eszmerendszerében rendkívül fontos szerepe volt a nyelvnek is; annak, hogy miképpen látta a nyelvek rendeltetését az emberi társadalmakban, s hogy ebből az általános nézőpontból milyen következtetéseket vont le korának magyar nyelvére, a gyakorlati teendőkre nézve. Pedig idevágó gondolatait rendszeresen kifejtette az 1831-ben megjelentetett Világ (1831) Vallomások című részének A' magyar nyelv címet viselő fejezetében (241–261).

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak,
a TIT országos magyar nyelvi
választmányának és
a Széchenyi Társaságnak
a támogatásával.

A szerkesztőbizottság
elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztőbizottság:
Deme László
Fábián Pál
Halasy Nagy Endre
Rácz Endre
T. Nagy Gábor

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Helyettese:
Grétsy László

Tördelőszerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
készítette.

Szerkesztőség:
Budapest VII.,
Kazinczy u. 23-27.
1364 Budapest
Pf. 122.

Kiadja:
a Széchenyi Társaság

Felelős kiadó:
Dr. Rubovszky András

Megjelenik negyedévenként.

Egy szám ára: 25 Ft.

Előfizethető:
a Széchenyi Társaságnál
Sobieski János u. 40. I. e. 1.
közvetlenül vagy
postautalványon.

Előfizetési díj: fél évre 50 Ft,
egy évre 100 Ft.

A kassai Kazinczy Napokról

1990. március 22–24-én immár
21. alkalommal rendezték meg
Kassán a Kazinczy Nyelvművelő
Napokat. A rendezvényen cseh-
szlovákiai magyar pedagógusok,
újságírók, írók, valamint anyanyel-
vünk sorsa iránt felelősséget érő
más érdeklődők vettek részt, mint-
egy kétszázötvenen.

Az idei tanácskozás legtöbb elő-
adása – így vagy úgy – a tömeg-
tájékoztató eszközök nyelvhasz-
nátának kérdésével foglalkozott.
A Csehszlovák Televízió magyar
nyelvű adásának, illetve az Ifi című
ifjúsági hetilapnak nyelvi-stilisztikai
elemzése mellett (melyet Szabó-
mihály Gizellától, illetve Bencze
Lóránttól hallottunk) szó volt a
nyelv- és beszédművelés időszerű
feladatairól, műfajelméleti kérdé-
sekről (Wacha Imrétől) és más té-
mákról is. A tanácskozás derűlá-
tóbb természetű résztvevői akár a
szemléletében és módszerében
radikálisan megújuló nyelvművelő
tevékenység nyitányának is érez-
hették azt az előadást (Tolcsvai
Nagy Gábortól), amely az egysé-
ges és „egyedül üdvözítő”, „köz-
pontilag” megszabott és mindenki-
től egyformán megkövetelt egyet-
len nyelvi norma helyett a beszéd-
helyzettől és egyéb nyelvszocioló-
giai tényezőktől függő, saját nor-
mával rendelkező nyelvváltozatok
elvi egyenrangúságát hangsúlyoz-
ta.

A rendezvény legfontosabb ese-
ménye a Csehszlovákiai Magyarok
Anyanyelvi Társaságának megalá-
kulása volt. A társaság célul tűzte
ki maga elé, hogy a magyar nyelv
és nyelvhasználat kutatásával, a
földrajzi és társadalmi nyelvválto-
zatok vizsgálatával, a helynév-
gyűjtéssel és -feldolgozással, a
kétnyelvűség és a nyelvi érintke-
zés kérdéseinek kutatásával, az
anyanyelvhasználat közéleti érvé-
nyesítésének figyelemmel kíséré-
sével elősegítse a csehszlovákiai
magyarok anyanyelvi kultúrájának
fejlesztését, az anyanyelvű műve-
lődés színvonalának emelését, s
ezzel megalapozza a csehszlová-
kiai magarság nemzeti megmara-
dását. Az Anyanyelvi Társaság
egyik legsürgősebb feladatáról, a
nyelvjárásgyűjtésről és -feldolgo-
zásról külön előadás is elhangzott
(Lanstyák Istvántól), amely szám-
ba vette a csehszlovákiai magyar
nyelvjáráskutatás eddigi – megle-
hetősen szerény – eredményeit, és
vázolta a következő időszak leg-
fontosabb feladatait.

A hagyományokhoz híven a Ka-
zinczy Napokon rendezték meg a
szép magyar beszéd versenyének
országos döntőjét is. A részt vevő
általános és középiskolások szö-
vegolvasásban és -alkotásban
mérték össze tudásukat.

Lanstyák István

Tartalom

Fábián Pál: Széchenyi nyelvünkéről és nyelvünkért	1
Lanstyák István: A kassai Kazinczy Napokról	2
Holczér József: Női posztok férfi módra	3
Grétsy László: Szexvizsgálat a szavak világában	4
G. R.: Egyházfi vagy egyházfő?	4
Lőrincze Lajos: A szegényekről és a szegénységről	5
Miskolczi Margit: Elemzés- és jelölésminta	5
Tolcsvai Nagy Gábor: A hatalom szava és a nép válasza	6
Tompá József: Egy táji eredetű mondat szerkezet sorsa	7
R. E.: Tompa József halálára	8
Rácz Endre: A „Széchenyi emlékezeté”-nek két soráról	8
F. P.-Z. Á.: Két megjegyzés a mozalkszókról	9
G. R.: Mini Espresso?!	9
Szende Aladár: Anyanyelv-oktatási napokra készülünk	9
Wacha Imre: Voltunk szónokok!	10
B. J.: Olvassuk el, még nem késő!	10
Csorba Győző: Az én szavaim	11
Szepes Gyula: Ma csak nekem. És holnap?	11
Deme László, Wacha Imre: Tanácsok próza- és versmondóknak	12
Tatai Éva: Egy versmondó verseny ürügyén	13
Az Anyanyelvápolók Szövetségének hírei	14
Felhívás az idegenszó-járvány megfékezésére	14
Szabályár Ferenc: A szférák zavaró zenéje	15
Pontozó	16
Postaláda	17
Bencédy József, Szende Aladár, Wacha Imre: Útmutatók az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1990. évi magyar nyelvi tételeinek kidolgozásához	18
Balázs Géza: Választási jelszóhadjárat '90.	20

emeli 's dicsőíti. 'S ha van a' nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mint ha nyelvök holt, vagy többé nem haladhat!" (246–247) „Az anyanyelv tökéletesítése tehát – mert az által a' nemzeti jó nőttén nő – kötelességeink egy legfőbbike” (248–249).

Ebből következik Széchenyi számára, hogy „a' magyar nyelvnek, mely értelmi 's nemzetiségi kifejlésünk leghatalmasb rugója, minden esetre haladni kell;... csak az lehet vélekedési tárgy: minő idomzatban 's mely korlátok között haladjon! Ezen idomzatot pedig ki jelelheti ki?” – teszi fel a kérdést (249).

Szelíd iróniával vegyes megértéssel sorra véve a neológusok és az ortológusok akkori főbb táborainak érveit és ellenérveit, meggyőzően bizonyítja, hogy egyik „szófelekezet” sincs birtó-

kában a teljes igazságnak; továbbá: sem az Országgyűlés, sem a Tudós Társaság, sem a külföld, sem az egyes ember; „'s így senki az egész Világ hátán nem döntheti el ezen nagy kérdést igazsággal mint a nagy közönség; úgy t.i., hogy mind az, mit idő, szokás által sajátjává teend, magyar lesz, az ellenben idegen marad, a' mit nem fogad el” (252).

Hogy fenti álláspontját Széchenyi mennyire komolyan vette, azt saját írói-közírói tevékenysége bizonyítja a legjobban. Köztudomású, hogy fogalmazványait munkatársainak és író barátainak (pl. Kisfaludy Károlynak, Tasner Antalnak, Döbrentei Gábornak, Tatai Jánosnak, Helmecki Mihálynak, Vörösmarty Mihálynak, Orosz Józsefnek) átadásra odaadta, hogy nyelvezete a közízlésnek minél inkább megfeleljen. A

kéziratok és a megjelent szövegek tüzetes összevetéséből kiderül (vö. Magyar Nyelv XII. évf.), hogy Széchenyi az idegen szavaknak új magyar szókkal való felcserélésére szívesen hajlott; meglehetősen ragaszkodott viszont egyes dunántúli nyelvű sajtóságokhoz, amelyekkel egyéni ízt, színt biztosított írásainak.

Nyelvünk fennmaradásában és kiteljesedésében szilárdan hitt, ezt felelve a borúlátóknak: „azon nagy csuda, mellyen olly sokan bámulnak, hogy a' Magyar annyi tenger viszontagság közt sem olvadt még össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint legtermészetesebb következtése nyelve erejének, mellyet idegen halandó elgázolni nem képes” (Világ 253).

Fábián Pál

Női posztok férfi módra

„A nőknek foglalkozásuk nevén való... megnevezése – olvashatjuk a Nyelvművelő kézikönyvben – nem nagy múltra tekint vissza, s elsősorban arra a néhány foglalkozási ágra terjed ki, amelyekben régebben is dolgoztak nők” (I., 654). A férfifoglalkozást -nő-vel megtoldó nevek közül a leggyakoribbak (szintén e kézikönyv nyomán) a következők: doktornő, főnök-, főorvos-, gondnok-, igazgató-, művész-, tanár- és tanítónő. Persze: ennél sokkal több van nyelvünk szókészletében! Kiegészíthetjük pl. ilyekkel a felsoroltakat: postásnő, rendőrnő; katona néni. Az idézett nyelvőri enciklopédia a témát taglaló szócikk fölé – sokat ígérően – ezt írta címmül: „Foglalkozásnevek női változata”. Már-már mint a férfi foglalkozásnevek! Úgy érezzük – és ez úgyben, sajnos, hiába fogjuk vállatörő kézikönyvünket –: csaknem egy legalább ekkora szócikket megérdemelne az *ellenkezője* is. Igen, mert feltétlenül van alapja annak, hogy az elsődlegesen *női foglalkozásnevek férfiasításáról* is szóljunk.

Manapság – ha lassan is, de – nőni kezd az (egyelőre) óvónőképző főiskolákon diplomázó *fiúk* száma. A rájuk bízandó kicsik a legtermészetesebbnek veszik, hogy ők – óvóbácsik. Hasonlóképpen gyakoribbá kezd válni az ápolónőkkel együtt végző, majd működő ápolóférfiak mutatkozása. Kórházakban is, szociális otthonokban is kedélyesen, kedveskedve, nagy szeretettel nevezik őket a betegek, illetve öregek így: *baj-*

szos nővér. Előfordul a néven nevezés is: *Peti nővér, Gyuri nővér*.

Igen érdekesen alakul a *manöken* útja. Nem csupán arról van itt szó, hogy a Nyelvművelő kézikönyv 10 éve még a manekent szorgalmazta, 4 esztendő múlva viszont az AkH. 11. kiadása az egyedül helyes manökent ajánlja figyelmünkbe. Mi is ennek a holland-francia szónak a jelentése? „Olyan, rendszerint szép termetű, csinos arcú fiatal nő, akinek az a foglalkozása, hogy valamilyen vállalat ruhanemű-újdonosságait magára öltve mutatja be az érdeklődő közönségnek” (A magyar nyelv értelmező

szótára: IV. 930). A különböző szótárak így fordítják: *próbakísasszony, próbaleány*. E szakmában futhatta volna ki magát a tragikus sorsú magyar szépségkirálynő is. Friderikusz Sándor néki emléket állító „Isten, óvd a királynőt!” című könyvében a megszólalók közt meglepetéssel olvassuk: „Bakos János *manöken*” (14). Ugyanez a férfiaknál szokatlan foglalkozásnév még 5 helyen bukkan föl (83, 212, 213, 268, 316). Hogy azonban a szakma mégis törekszik a nemek megkülönböztetésére, amikor róla beszél, jól mutatja az egyik női riportalany: „... volt egy *manöken-szác*, aki nagyon odavolt érte...” (212). Friss alakja a bővülő szókészletnek tehát ez is, némileg azonban – a hivatalosság helyett – kedélyeskedő, bizalmaskodó. Én esetleg a *próbafiút* honosítanám meg.

A nyelv, a szókincs idők folyamán – birkózva, nemesedve, ha kell: nyesegetésnek alávetve magát – visszavonhatatlan fejlődésen megy át. Műveljük is, figyeljük is: aggódunk sorsáért, örvendünk eredményeinek. A jövőbe pillantva (a múltban-jelenben tapasztalt gyarapodást látva) eltűnődünk: hátha nem kizárólagosan a manökent érte el a férfiasító „végzet”. Ki tudja, nem születik-e meg a *bába, dada, díva, dizóz, gésa, nőrsz, odaliszk, pesztra, szirén, szubrett, tündér* és több más hozzá hasonló szónak a *férfiváltozata* akár 2000-re?! Csak lelemény és szülőapa kell hozzá!

Holczer József



Szexvizsgálat a szavak világában

Ahogy keresztnéveink között vannak olyanok, amelyeknek más a férfi- és más a női változatuk (Kornél – Kornélia, Máriusz – Mária, Viktor – Viktória), úgy bizonyos foglalkozási ágak megjelölésére is nemegyszer olyan – főleg latin eredetű – szót használunk, amely részben a mi nyelvünkben is megőrizte nemre utaló szerepét, nemi jellegét. Azért mondom, hogy részben, mert a nemek egyenjogúsága e téren nem érvényesül teljesen. Ha egy férfiakat és nőket egyaránt tartalmazó csoportra utalunk a számításba jövő szavakkal, akkor mindig a férfiváltozatot használjuk, tehát pl. az orvostanhallgató férfiakat és nőket együttesen nem nevezhetjük *medikák*-nak, *medikusok*-nak azonban igen. Szemléletes példa erre, hogy évente megrendezik a medikusok bálját. Ha azonban orvostanhallgató nőkre – akár egyre, akár többre – akarunk utalni az említett latin szóval, akkor csak a *medika* változat, vagyis a nőkre vonatkozó forma jöhet számításba. Bevezetődül ennyit erről. És most jöhet a szexvizsgálat!

Egyik megyei lapunk néhány évvel ezelőtti cikkében olyan filmszereplőkről van szó, akik a főszereplőt különös szakértelmet kívánó vagy veszélyes helyzetekben helyettesítik. Olvasóim már nyilván tudják is, kikről van szó: a *dublőrök*-ről. S azt is tudják, hogy ha együttesen beszélünk róluk, tehát férfiakat is, nőket is beleértve, akkor jogos ez a megnevezés, ha azonban egy nő tölt be ilyen helyzettársítási szerepet, őt *dublőz*-nek ajánlatos neveznünk, azaz a francia eredetű *dublőr* szónak a női változatával illetnünk. Az említett cikkben azonban, legnagyobb meglepetésünkre, a szóban forgó foglalkozású emberekre általánosságban is a *dublőrök* elnevezéssel utalt a szerző. Nemcsak akkor, amikor így írt: „*Dublőrök*, az eredeti főszereplőt helyettesítő figurák ők...”, hanem már a cikk vastag betűs címében is, ugyanis maga a cím is ez volt: *Dublőrök*... Pedig ennek elkerülésére csak az értelmező szótárt kellett volna fellapozni. Ott ez áll a *dublőr* szóról: „Filmszínésznőt némely (pl. veszélyes) jelenetben helyettesítő nő”.

Másik példám egy művészeti hetilapunkból való. Robert Bresson egyik filmjéről olvashattuk a következőket:

„... a Bűn angyalai hősei apácák és börtönviselt rosszlányok. Egy lelkes, tiszta szemű *novícius* a börtönből hozzájuk került legmegátalkodottabb – időközben gyilkossá lett – fiatal lányt próbálja megváltani. Az apáca meghal, a lány, ki halálos ágyánál ápolta – önként nyújtja kezét a rá váró, bilincset tartó nyomozók felé.”

Hosszas magyarázat itt már nem szükséges. *Novícius* csak férfi lehet: valamilyen szerzetesrend növendéke vagy ifjú tagja. Az apácánövendék vagy

a fiatal, próbaidős apáca nem *novícius*, hanem *novícia*. Mert mindkettő Istennek vagy embernek tetsző ugyan, de csak a maga nemében!

Végül egyik sportlapunkból emelek ki egy részt: „Maier hátat fordított a futballnak, és minden figyelmét teniszközpontjának szentelte. A kiváló *komikai* adottságokkal rendelkező Sepp azonban nem tűnt el teljesen.”

Azt hiszem, az idézetből a sportkedvelők már ki is derítették, hogy Sepp Maierről, az NSZK lagdarúgó-válogottjának egykori híres kapusáról van szó. Nos, ha így áll a helyzet, akkor hiába van a kréta körül, ugyanis Seppnek, bármily derűt fakasztó ember is, aligha lehetnek *komikai* adottságai, legföljebb

*komikus*iak. Ismét egy röpke magyarázat! A latin eredetű *komikus* szó főnévként olyan férfiszínészt jelent, aki valamilyen furcsaság, visszasság berátásával vagy egyéb módon nevetésszerepeket játszik. Ha a főleg ilyen szerepekben fellépő színész nem férfi, hanem nő, akkor *komika* a neve. *Komikai* adottságai tehát csak nőnek lehetnek, pl. Csala Zsuzsának vagy Schubert Évának.

A *komikus* egyébként melléknévként is használható. Ugy többek között azt jelenti: nevetséges. Ilyen értelemben is ideillik ez a szó. Igaz, nem Sepp Maiera vonatkoztatva, hanem a szavak szexvizsgálatának rostáján kihullott példáink jelzőjeként.

Grétsy László

Egyházfi vagy egyházfő?

Most, amikor hazánkban újra törvény szavatolja a lelkiismeret és a vallás szabadságát, és ennek hatására egyre többen kezdenek érdeklődni az egyházak munkája: Isten- és emberszolgálatára, kíváncsiak lennének újra tanulni vagy megtanulni azokat a szavakat,

Éber szemmel, füllel Szankrit kéjgyilkos?

- Szélmármos Lacika, akit becsapott az "estis" Bende
- Jakuzaháború a japán felhők felett
- Igenis van utolsó vacsora a magyar hóhérnél
- Amikor szankritül beszél az olasz kéjgyilkos
- A rokkantnyugdíjas magyar zsebtolvaj

Már az is kivívja legteljesebb elismerésünket, aki *szanszkritul* beszél, azaz ismeri ezt az ősi indoeurópai nyelvet. De *szankritul*, azaz három helyen is eltérve az előbbi formától? Ilyesmire talán még egy olasz kéjgyilkos sem képes. (Deák Ferenc salgótarjáni levelezőnk bukkant rá a Népszabadság Hullámhossz című mellékletében.)

amelyek az egyházi személyek megnevezését, rangját, a templomi szertartások és a velük kapcsolatos megnyilvánulások nevét illetik.

Az e témában tapasztalható tájékoztatatlanság okozta azt a nyelvi té-

vedést, amely a rádió 1990. február 8-i híradásában többször is elhangzott, s melyben a 41 évvel ezelőtt méltatlanul meghurcolt és elítélt *egyházfőt*, Mindszenty Józsefet *egyházfi*-ként említették, éppen egy olyan közleményben, amely arról tájékoztatta országvilágot, hogy az esztergomi gyásznapok nyilvánosan erkölcsi elégtételt szolgáltattak neki az egész magyar nemzet. Pedig sokféle rokon értelmű megnevezés kínálkozott volna a fogalmazónak: *hercegprímás* (nálunk a legfőbb római katolikus egyházi rang viselőjének megnevezése), *bíboros* (legnagyobb rangú katolikus főpap), *érsek* (egy vagy több egyházmegye püspöke) vagy egyszerűen *főpap*, *főpásztor*, csak az nem, amit választott; az a szó ugyanis a templomot rendben tartó, harangozó egyházközségi alkalmazottat jelenti.

Hasonló tévedésbe estek azok is, akik a hazánkban vendégeskedő Tőkés László temesvári református lelkészt, sőt előtte édesapját, a teológiai professzorát is *teológus*nak nevezték; ez a szó ugyanis *papnövendék*-et jelent. Olyan ez, mintha az orvost (beleértve az orvosprofesszort is) *medikus* elnevezéssel illetnénk. Etimológiai szempontból ráillenek, csakhogy ez a forma foglalt – az orvostanhallgatóra.

G. R.

A szegényekről és a szegénységről

Az az érzésem, hogy nem kell megvárunkuk decembert: már most meg tudjuk mondani, melyik is lesz az év egyik leggyakrabban kimondott, leírt szava. Véleményem szerint a – szegény, a maga rokonságával (szegénység, elszegényedés, elszegényedik, leszegényedés, leszegényedik). Nem a divat szeszélye által feldobott nyelvi jelenség ez, amely esetleg néhány erőteljes figyelmeztetés, szellemes kifigurázás után vissza is szorul majd a sajtóból, rádióból, közéletből. Nem nyelvi cafrang, cifraság, hanem életünk szomorú valósága: a szegénység, az egyre nyomasztóbb, egyre szélesebb körökre kiterjedő elszegényedés. „A szegények elszegényedése” – írta néhány hónapja találoán A magyar nők lapja. Más meg József Attilát idézte:

Aki szegény, az a legszegényebb,
fázósságát odadja a télnek,
melegét meg odadja a nyárnak,
üres kedvét a pusztá határnak.

Minden társadalomnak, minden népnek, minden kornak alapvető gondja ez. Megvan-e a betevő falatod, van-e tető feletted, jut-e ruha számodra?

Sok-sok bibliai példa kívánczik ide; egyet idézek a ritkábban emlegetettek közül, a Sirák fia könyvéből: A legfontosabb az életben a víz és a kenyér, a ruha és a lakás, ami védelmet ad... De érdemes, érdekes és tanulságos a magyar szólások és közmondások gyűjteményében is tallózgatni; hogyan mutatkozik meg ezekben az

emberek életérzése, szemlélete, véleménye a szegénységgel kapcsolatosan.

A szegénynek az étele is szegényes. Szegény embernek szegény a sora, krumpli az ebéd, tők a vacsora – emlékszem gyermekkorom egyik sokszor hallott mondására. Sajnálatos igazság az is, hogy Gazdag ember akkor eszik, mikor akarja, szegény ember, mikor kaphatja.

A szegény mindig rosszabbul jár, ezt mutatják az ilyen szólások: Szegény fog madarat, gazdag eszi meg; A kutya is hamarabb ugatja meg a szegényt, mint a gazdagot; A szegényt a légy is jobban csípi; Szegény embernek a szél is mindig szembe fúj...

Ha van is valamije a szegénynek, az silányabb, mint a gazdagé: Ritka, mint a szegény ember búzája; Rossz telelő, mint a szegény ember lova; Szegény ember, kender hám, fakó szekér, rossz szerszám...

Tekintélye nincs, elismerést sehol sem kap, legyen bármilyen okos. Ezt példázza ez a frappáns, rövid szólás: Szegény vagy – bolond vagy! Még a pokolban sincs egyenlőség, mert hiszen az úr a pokolban is úr, s a szegény még a pokolban is szegény.

Figyelmeztetés, jó tanács, vigasztalás is akad. Ilyenek: Ha szegény vagy, ne táncolj! Ki ma szegény, holnap gazdag lehet; Több szegényt látni jót, mint gazdagot. És a hit vigasztalása meg a túlvilágon esedékes kárpótlás: Gazdag hízik, szegény bízik; Szegény ember szándékát boldog Isten bírja.

Egyik-másik szólásban a szegény ember kényszerű rártartása, humora, öniróniája is megnyilvánul: alapjában véve a gazdagok se különbek, mint én, és a sírban egyformák leszünk mindnyájan. Ezt fejezi ki az, hogy: Gazdagnak is kettő az orra lyuka, mint a szegény ember malacának. A kínálásra így szerénykedik tréfásan: Jó a szegénynek – a hús is. Abban meg áldicsékvés van, hogy a szegénynek soha sincs újig (tehát az új termésig), mégis holtig kenyerre van. Persze hogy „holtig”, mert mindenki csak holtáig él, azután már senki se eszik.

Nézegetem, mit ír értelmező szótárunk a most tárgyalt szóról, és hogy milyen szólásokra, közmondásokra hívja fel a figyelmet. Megakad a szemem ezeken: Szegény ember szándékát boldog Isten bírja; Szegény embernek szegény a szerencséje. Ott a jelentésük is, hogy: a szegény csak Istenben bízhat, meg hogy a szegénynek semmi se sikerül. És mindegyik közmondás után ott van zárójelben a figyelmeztetés: szoc. e. Azaz vigyázat, a mondás a szocializmus építése előtti időben keletkezett, s főként az akkori társadalomra nézve érvényes a megállapítás.

Bizonyos tapasztalatokkal rendelkezve ma már bizvást kiegészíthetnénk a magyarázatot ezzel: szoc. a., azaz a szocializmus építése alatt is érvényben maradt. Sőt, ha volna pénzünk új kiadásra, abban az a pótlás, kiegészítés sem volna jogtalan, hogy – szoc. u.

Lőrincze Lajos

ELEMZÉS- ÉS JELÖLÉSMINTA

Vegyük megoldandó feladatnak ezt a két mondatot:

1. Nyilvános és titkos drámaírók gyakran megtisztelnak azzal, hogy megkérdezik tőlem: hogyan kell színésznek, nézőnek egyaránt kedves darabot írni.

2. A közvéleménynek rabul eső politikusokra, mozgalmakra mondták régen, hogy „a tömegek uszályába kerültek”.

Érthető bennük a közös jellemzők: a) halmozott mondatrészek (az elsőben: színésznek, nézőnek; nyilvános és titkos; a másodikban: politikusokra, mozgalmakra); – b) egy-egy szerkezetes jelző (az elsőben: színésznek, nézőnek egyaránt kedves; a másodikban: a közvéleménynek rabul eső); – c) beépített idézetek (az elsőben tartalmi, a másodikban szó szerinti); – d) a tagmondathatár hol szünetet kíván, hol nem.

1. Nézzük az első példát! – Három tagmondata két tömböt alkot: egy idéző mondat (a tőlem végződésű), majd egy függő idézet.

Az első tömb úgynevezett nyomatéktalan mondat: nincs benne különösen kiemelendő rész. Egyforma, közepes erejű szakaszhangsúlyt kíván a főmondatbeli alany (drámaírók), a két minősítő jelzője (nyilvános, titkos); az egyenes szórendű állítmány (megtisztelnak) és határozója (gyakran); a mellékmondatra utaló névmás (azzal), a mellékmondat állítmánya (megkérdezik). Hangsúlytalan az és meg a hogy, mert kötőszók; és a tőlem, ami el is maradhatna. E két tagmondat szünet nélkül összetapad. A vége lebegő hanglejtéssel mutat a tárgyi mellékmondatra, s közepes szünet érzékelteti az idézetre utaló azt, hogy hiányt.

Az egy tagmondatnyi második tömbben már több a probléma. Ilyen a kell állítmány utáni terjedelmes szerkezet: színésznek, nézőnek egyaránt kedves darabot írni. Ennek szoros egységét nemcsak a szavak szünet nélküli egymásutánjával éreztethetjük, hanem azzal is, hogy előtte (a kell után) rövid szünetet tartunk, s az egészet egy dallamívvel fogjuk át. A hogyan kérdőszó és az egyaránt határozó emelt erejű szakaszhangsúlyt érdemel; a kedves hangsúly nélkül tapad ez utóbbihoz, mint az írni igenév is a tárgyához. A halmozott részeshatározók (színésznek, nézőnek) mindkettője közepes szakaszhangsúlyú.

A beszélő – hibásan – az első mondat-tömböt lezárta (a tőle szónál), s hosszú szünetet tartott. A második szünettel megbontotta (a nézőnek után) a szerkezetet, s az erősebb nyomatékot az egyaránt helyett a kedves-re csúsztatta, mintha színésznek, nézőnek egyaránt feladata lenne kedves darabot írni.

2. Tekintsük át most a második mondatot! – A főmondatban itt a rabul eső jelöli ki a politikusok és mozgalmak hibáztatott csoportját; ezért a jelző hangsúlyja erősebb (közepes) a jelzett szavakéhoz képest, meg ahhoz mérten, aminek rabul esnek (a közvéleménynek); ezek alig nyomatékosak. Hangsúlytalan a mondták állítmány (ha igazkötős volna, fordított szórendben állna: mondták rá), meg a régen, amely a múlt idejű állítmány után el is maradhatna.

A mellékmondatban főhangsúlyos lehetne a határozó, de a nyomatéka, minthogy (birtokos) szerkezet, két középeresű szakaszhangsúlyra bomlik. Ha akár a tömegek,

akár az uszályába szót a másik fölé emel-nénk erejében, meghamisítanánk a mondanivalót. A kerültek hangsúlytalan (ha igekötős volna, ez is fordított szórendben állna: kerültek bele). A beépített szó szerinti idézet állandósult formula; hogy ezt éreztessük, előtte, a hogy után, egy rövid szünetet iktathatunk be.

Ez a példa a rádióban úgy hangzott el, mintha a közvéleménynek mondták volna a rabul eső politikusokra – akik azonosak a mozgalmakkal –, hogy a tömegek uszályába kerültek. A beszélő ugyanis a közvéleménynek után szinte lezárta a hanglejtést (így a rabul esik határozójából a mond határozójává értékelődött át); a politikusokra határozótól meg szünettel és erősebb hangsúllyal úgy szakadt el a mozgalmakra, mint ha valamiféle hozzátoldó, sőt tetéző szerepű értelmezője lenne. Elmosta a szólásnak az idézet jellegét az, hogy a szünet nem a hogy utánra esett, hanem az elemista szabály szerint eléje.

Látjuk: milyen fontosak a mondatfonetikai eszközök közlésünk pontos kifejezéséhez. Ha a szünet vagy a hangsúly rossz helyre kerül, a mondat értelme eltorzul.

Példáinkat helyesen így kell mondani, azaz jelölni:

1. Nyilvános és titkos drámaírók gyakran megtisztelnak azzal, hogy megkérdezik tőlem, hogy kell színésznek, nézőnek egyaránt kedves darabot írni.

2. A közvéleménynek rabul eső politikusokra, mozgalmakra mondták régen, hogy: „a tömegek uszályába kerültek”.

Miskolczy Margit

A hatalom szava és a nép válasza

A nyelvhasználat az emberi magatartás egyik leghűbb követője. Így nem lehet azon csodálkozni, hogy az 1949 utáni paternalisztikus, diktatórikus állam kialakította a számára legmegfelelőbb stílust. Melyek e stílus főbb jellemzői?

A hivatalos megnyilatkozásokat a fordulat éve után egyfajta tudatosan kiegyensúlyozottnak feltűntetett, hol erősebb, hol visszafogottabb pátozsz jellemzte. E pátozsz a küldetéstudatból eredő felsőbb-ségérzés eredménye volt. Sajátos, változatos nyelvi eszközei alakultak ki, leginkább a jelzőzőn. A rendkívül sok túlzó, felsőfokú jelző az általános lelkesedést volt hivatva kifejezni.

E látványos nyelvi bőségnél azonban még jellemzőbb a többes szám első személyű (tehát „közös”) birtoklásnak a feltűnő gyakorisága. *Államunk, pártunk, népünk, társadalmunk* – e szavak naponta sok százszor hangzottak el. A többes szám első személy a kívülről álló, a tömegeknek a teljes közönséget jelenthette, míg a szűk vezető rétegnek saját magát s csak ezen keresztül minden egyebet. A nyelvtani azonosítás a valóságban épp az ellenkező előjelet, a merev elkülönülést fedte.

Az elmúlt évtizedekben a hatalomnak rejtjelezett, de erőteljes birtoklásságot különös módon ellen-súlyozta az oly sokat emlegetett személytelenség. E nyelvi formája révén hatásos jelenség – a birtoklással szemben – elhárító magatartást mutat. Egy állami vagy pártközlemény bizonyos fokig szükségképpen személytelen. De csak bizonyos fokig. A szövegből ki kellene derülnie, hogy ki beszél s milyen alapon. Az utóbbi időkig sok közlemény mégis a lehető legteljesebb személytelenséget mutatta: „az ötéves tervben X lakást kell felépíteni”, „jövőre az ipar termelése Y százalékkal nő”. Különös hatásuk volt e mondatoknak. Mindenkihez szóltak, de egyenként senkihez sem. A mondatban foglalt szükséges cselekvés felelőse, végrehajtója, körülményei nem voltak rögzítve. A „nép”, az irányítottak számára mindez már első megjelenése formájában külsőleges, megfoghatatlan maradt, miközben a szöveg egy másik rétegében magabiztosságot és bizonyosságot sugallt: így lesz, nem másként, s mindez biztató. A kimondás már a cselekvést is magában foglalta, helyette állt.

A hatalom nyelvhasználatára sok más jellegzetességet is mutatott. Gyakori és jelentős volt az eufemizálás. Sok oka van a szépítésnek. Kiválthatja a tabu ősi félelme: ha kimondom, az úgy is van a valóságban; a kimondás cselekedet. Ennek az érzésmódnak a fordítottja az elhallgatásnak, a szépítésnek a javító hatásában hisz. Ha nem mondjuk ki, nem olyan súlyos az ügy. Így lett a *demokrácia megteremtéséből a demokratizmus fejlesztése, sőt továbbfejlesztése, a (radikális) változtatásból tökéletesítés, az áremelésből árrendezés, a munkanélküliségből átmeneti elhelyezkedési gond*. Ebben a szépítő és infláló folyamatban a szavak önálló életre kelték: elfedték a valóságot, s elsődleges jelentésükkel valami mást állítottak a helyére.

Más szavak pusztán végletes értékfokozóként mutatkoztak: vagy felsőfokú pozitív értékűként (*munkás, haladó*) vagy kizárólag negatív értékűként (*tökés, konzervatív*). S éppígy bizonyos szavak csak állandó jelzőkkel együtt hangozhattak el. A nagy hármassal: munkásosztály, dolgozó parasztság, haladó értelmiség pl. azt sugallta, hogy van nem dolgozó parasztság, nem haladó értelmiség.

A tekintélyelv az igazság végső forrását magában a tekintélyben látja. Az ezt követők, az erre építő állam képviselői az elmúlt négy évtizedben nyelviileg is megóhajtották alapozni tekintélyüket. Az eredmény a gondosan lekerekített, enyhén emelkedett jóformáltság s ezzel párhuzamosan a tartalmi kiürülés, a hitelvesztés lett.

Mit válaszolt mindekre a „nem felnőtt”, „nem eléggé érett”, így kamasznak tartott társadalom? Sokféle válasz volt: a személytelenséggel és az eufemizálással való teljes azonosulástól a bátrabb, tárgyyszerűbb nyelvhasználatig. De a nyilvános megszólalásban mindig működött valamilyen visszatartó erő.

A leghatározottabb és legáltalánosabb válasz a társalgás, a nem nyilvános megszólalás nyelvének átformálásában jelent meg, főképp az argó, a szleng terjesztése, a bizalmas városi társalgás létrehozása révén. Budapesten az 1960-as évek legelejétől az e tekintetben egységes akkori ifjúság gyors ütemben bővítette e nyelvváltozatot úgy, hogy a hetvenes évek elején már a felnőttek is jól ismerték, sőt egyre többen beszéltek. A

nyolcvanas évek elejére a szleng kibővülve, gazdaggá válva a társalgásban általánossá vált.

A szleng, az argó, a hivatalos nyelvi jóféléltűség ellentétéként maga volt a különbözés, az örök változás és változatosság. Az új szavak valóban nem tisztelték a tekintélyt, de furcsa módon tették ezt: igen gyakran ellentétes jelentések egybejárásával. *Állati, baromi*: e szavak a nagyon jó színónimájaként nem csupán ez utóbbit helyettesítik, hanem az ellenkező értelmet is jelentik, valami alantas, negatív tartalmat. Jót és rosszat egyaránt. Hisz a kamasz minden értéket szándékosan kicsinyít, ironizálja a groteszkig jut el. A példákat számszámra lehet sorolni: *börtön = iskola, kóter = kollégium, fegyőr = tanár, patkány = ember, elpatkol = meghal*. Ez már a teljes értékfosztás metaforasora, s ezt a mozzanatot teszi nyílttá a nyelvi durvaság, a trágárság is. A tartalmatlan jóformáltsággal szemben a lefele igazodásban, a vulgarizálásban leli meg e magatartás az ellenállás eszközét.

Ez a kamaszmagatartás vált nyelviileg általánossá a maga állandó értékmegvonásával. A felnőtt kamasz lett nyelvében, a felnőtt társadalom a kamasztársadalom eszközeivel védekezett az állam tekintélye ellen.

A történet azonban szerencsére itt nem ért véget. Az elmúlt két év változásai bizonyítják, hogy ez a nyelvi különállás megszüntethető, a folyamatos értékvesztés és értéktagadás folyamata visszajára fordítható. A hatalom már nem él a szertartásos nyelvi elidegenítés eszközével, a nagyvárosi szleng, argó pedig elvesztette dacos tagadó jellegének általános voltát. Mint nyelvhasználati réteg, lassanként talán visszaszorul, illetve átalakul. Ami pedig megmarad belőle, az stílusértékében rétegváltást mutat: bevonult a sajtó és a politika nyelvébe is, nyersesége mellett őszinteséget és szemléletességet hozva magával. Remélhető, hogy a most alakuló új nyelvváltozatok között meg fogjuk találni a hiteles ünnepélyességnek, az emelkedettségnek is a nyelvi formáit. A hazai szépirodalom néhány irányzata, a mai kulturált társalgás jelenségei s az új politikai beszédmód azzal biztat: a fejlődés az általános értékteremtést különlegesen a nyelvi értékteremtéssel kapcsolja mind jobban össze, a jövő biztató jeleként.

Tolcsvai Nagy Gábor

Egy táji eredetű mondatszerkezet sorsa

Művelt kortársaim – *meg kell mondjam* – ritkán tudnak többet mondataink részeiről, mint azt, hogy van köztük állítmány, alany, tárgy, határozó és jelző. Értik tehát, hogy az egyes mondatrészek általában a velük kapcsolatosakon át szerveződnek be a mondatba. „A terem hátsó ajtaja a lépcső felé biztosítja a kijárást”: itt a jelzős alany (a terem hátsó ajtaja), a tárgy (a kijárást) s a határozó (a lépcső felé) az állítmányhoz (a biztosítja-hoz) fűződve épül a mondatba.

Hogy azonban e részek némileg elkülönülő, a mondatnál kisebb, sajátos szerkezetekben szorosabb értelmi egységeket alkothatnak, s hogy ilyen képességeiket érdemes ismernünk és tudatosan használnunk, arról sejtelmünk is alig van. Pedig hogy az úgynevezett *kettős határozó* egy körülményt két végpontjával, *mettől meddig?* vonatkozásban nevez meg, az fontos részlete közléseinknek: *tetőtől talpig* (elegáns), *Budapesttől Bécsig* (haladt), *estétől reggelig* (vitatkoztunk). A *kettős alany* és a *kettős tárgy* még bonyolultabb értelmi egységet fejez ki: „A hajó közeledni látszik”; „A hajót közeledni látjuk”.

Ilyenféle, a mondaton belüli sajátos egység több is van nyelvünkben. Most csak azzal az újjal foglalkozom, amit főntebb már beleszórtam szövegembe: a *meg kell mondjam* típusú *kettős állítmánnyal*. Ezzel is azért, mert úgy látom, hogy használatát nyelvhelyességi szempontból időszerű volna újból megvizsgálnunk. Két okból is javaslom ezt: egyrészt a nyelvfejlődésben mutatkozó

változás, másrészt a társadalom érzelmi álláspontjának mostani módosulása miatt.

De mindenekelőtt összefoglalnám a szerkezet régóta ismert jellemzőit. Főként a *kell* állítmány mellett egykor a személyragos vagy ragtalan főnévi ige-név volt szokásos mint alany, így: *meg kell mondanom, el kell menned*. Emellett szintén hagyományos volt egy mellékmondatos forma: *kell, hogy megmondjam; kell, hogy otthon maradj*. Az igekötő vagy a nyomatékos tag előrevetésével, úgynevezett átszövődéssel is előfordul ez a szerkezet: *meg kell hogy mondjam; otthon kell hogy maradj*. A századforduló táji újgrammatikus nyelvészeink, nagy nyelvlélektani megértéssel, a népi használatban természetesen kialakult kivételes formák iránt rokonszenvvel viseltettek: ezeket sem roszszallták. Századunkban aztán szaporodott a *hogy* kihagyásával is a legutóbbi típus, főleg az erdélyi s kivált a székely közbeszédben. Legrégibb ilyen céduláim véletlenül Boncza Bertának 1911-i és 1932-i leveleiből idéznek: *meg kell tedd*; „(az írás) komoly becsületes próza kell legyen”. Székely tanártársaim beszédéből megszoktam az ilyen mondatokat; tudtam azt is, hogy e *hogy*-tanított formát Erdélyben román hatással magyarázta tudományunk.

Nyelvművelésünk ódzkodva fogadta Ferenczy Géza szavait: „nem tetszik, hogy itt fővárosunkban is hovatovább szerte így hallani: *el kell menjek; meg kell mondjam; rá kell szóljak*... Már olvashatjuk is, mégpedig nem tájnyelvi

szövegben, hanem folyóiratok, hírlapok választékos stílusú közleményeiben.” Bántja a nyelvérzékét, mert „nyelvjárásas, sőt némelyek szerint idegenszerűség... az erdélyi magyar nyelvjárásokban”. A *kell hogy*-os kifejezéseket ő sem helyteleníti. Persze Tamási Áron székely hősének nyelvében a táji hangulatot sugározza fordulatunk, ott tehát Ferenczy is élvezettel fogadja.

Még elmarasztalóbb a tudós Bárczi Géza ítélete: „újabban erősen terjed, művészi írásokban is az erdélyi táji nyelvből származó *el kell menjek*-féle szerkesztés, mely az erdélyi magyarban is idegen... tükörszerkezet. Új árnyalatot nem hoz, a kötőszó megtakarítása sem lényeges nyereség.” Ajánlata: helyettesítsük az *el kell mennem* szerkezettel, hiszen a vidékies köznyelvből általában ritkán merít az országos köznyelv.

Nehéz e két súlyos ítélet ellen föllebezni. Mégis azt hiszem, a nemzetnek most kezdődő művelődési korszakában méltányosabb felfogást vallhatunk. Egyrészt növekszik a hazánkban ott-hont kereső erdélyiek száma, s az ő megszokott nyelvhasználatukat nem kellene itt rosszallanunk, hiszen beszédüket egészben véve legtöbbször úgyis rokonszenvvel hallgatjuk. Az esetleges román hatás ez esetben nem veszélyes, hiszen a *hogy* ritkítása a nyelvújítás óta jellemzi művelt nyelvünket. A tárgyalt szerkezetben is természetes. Az argó felé közeledve nem is csak a *kell* ige mellett terjed; vö. Tersánszky nyelvéből: „Azért *muszáj beleülnünk* (a csónakba), hogy bárhol elköthessük a pontontól magunkat.” Végül is léptenyomon halljuk már, sőt versnyelvünkben is otthonossá válik. József Attila is használja Végül című költeményében:

„Villogó szívű, győzni bíró
vagyok, kinek *kell legyen* kedve
igazat tenni, pártot állni,
im, e szigorú emlékekre.”

Érdekessége a *kell* itteni használata-nak, hogy személytelen; a személyt a másik tagon szokás kifejezni: „*el kell menjek*”.

De én sem a modoros-divatos használatért emelek szót, s nem is a hagyományosabb *el kell mennem*-félék meg-ritkítását javaslom. Csak azt, hogy ne haborodjunk fel azon, ha egy orvosi vagy történelmi tanulmány amazzal él. Sőt azon se, ha a versnyelvben találkozunk az újabb formával.

És még valamit: most kellene biztosítanunk, hogy a jövő értelmisége tudatosabban és pontosabban tudja használni nyelvünk említett és nem említett eféle szerkezeteit. Engem is csak a latin nyelv szerkezeteire tanított meg a középiskola; de ma nem lehet ez a szándékunk!

Tompa József

Éber szemmel, füllel Nicsak!

Példamutatóan rossz volt a valutaintézkedés

A tanácsadó testület tanácsokat ad, a Minisztertanács dönt. Gyakran ellenkezőleg, illetve a maga alkotta testület véleményét is figyelmen kívül hagyva. Mindenesetre erre utal, hogy november tizenhetedikén, a miniszterelnök kérésére összehívték, meghallgatták tájékoztatóját, elmondták véleményüket, és valami miatt szükségesnek tartották, hogy már két nap múlva, vasárnap, tájékoztassák olvasóinkat arról, hogy mit is tanácsoltak, mint tanácsadó testület.

(A nyilvános tanácsadás az 5. oldalon.)

Példamutatóan rossz? Akkor már inkább legyen csapnivalóan jó! (A Népszava 1989. november 20-i számából ollózta ki Neumann Edit perbáli levélírónk.)

A „Széchenyi emlékezeté”-nek két soráról

Tompa József, akinek nevét a szerkesztésében megjelent akadémiai nyelvten, „A mai magyar nyelv rendszere” tette ország- és Európa-szerte ismertté, gimnáziumi tanárként kezdte pályáját. Több mint húsz évig tanított vidéki és budapesti középiskolákban. Oktatási tapasztalatait nemcsak remek iskolai és népszerűsítő nyelv-tankönyveiben, hanem a tudományos leíró nyelvtenban is hasznosította.

Életének szinte az utolsó percéig szenvedélyesen kutatta nyelvünk grammatikáját, különös érdeklődéssel fordult mai nyelvi rendszerünk változásai, új fejleményei és jellegzetes szerkezetei felé. Ezekről szól a talán legutoljára írt cikke is, mely folyóiratunk mostani számában jelenik meg.

Munkássága a nyelvészet más területeire is kiterjedt. Sokoldalúságát híven tükrözi népszerű formában közzétett gyűjteményes kötete, az „Anyanyelvi olvasókönyv”. Írt nagy lélegzetű nyelvtörténeti tanulmányokat – egyebek között a reformkor nyelvéről –, helyesírási és nyelvhelyességi tárgyú értekezéseket, cikkeket. Nyelv-művelő munkásságát a szigorú tudományos alapvetés és az új jelenségek rugalmas megítélése jellemzi. Avatott kutatója volt a magyar irodalmi nyelv és stílus történetének, ebből a tárgykörből készült Impozáns nagydoktori értekezése: „A művészi archaizálás és régi magyar nyelvünk”.

Számos tanulmányával közvetlenül is segítette a tanárképzést és a továbbképzést, amelyet a hajdani budapesti Pedagógiai Főiskola oktatójaként, majd az ELTE címzetes professzoraként is szolgált. Folyóiratunknak kezdettől fogva szívesen látott munkatársa volt. A magyar tudományos élet és tanártársadalom gyászában szerkesztőségünk és olvasóközönségünk is osztozik.

R.E.

Az Iratszerkesztési és -fogalmazási tanácsadó című könyv (Szerk.: Deme László és Grétsy László) 128 forintos áron megvásárolható vagy megrendelhető a Széchenyi István Könyvesboltban, Budapest V., Szent István tér 4. (Levélcím: 1374 Budapest, Pf. 556.)

Széchenyi István százharminc évvel ezelőtt, 1860. április 8-án halt meg. A legnagyobb magyar váratlan halálhíre – éppen húsvét napján – mély megdöbbenést váltott ki országszerte. Arany János hatalmas ívelésű, megrázó ódát szentelt Széchenyi emlékének.

Ez az óda, a „Széchenyi emlékezte”, korábban fontos olvasmányként szerepelt a gimnáziumi tananyagban; azóta kiszorult onnan, s a fiatalabb generációk már alig ismerik. Pedig néhány sora szállóigévé vált; például:

S fölzenge távol a menny boltos alja,
Gyümölcsöző év biztató jele,
Hallott korán megdördülő morajja –
Midőn egyszerre villám sújtja le.
»Széchenyi meghalt« – Oh, mind, mind csalékony:
Te víg tavasz-nap! ujjongó mezők!...
»Széchenyi meghalt« – S e nagy omladékon:
»Élünk-e hát mi?» búsan kérdezők.

Mint pásztor Emil a Magyar Nyelvőr 85. évfolyamában rámutat, az idézett versszak utolsó sorát többen félreértik. Úgy magyarázzák, hogy a *kérdezők* szó a *kérdez* ige melléknévi igenevének, a *kérdező*-nek a többes számú alakja, s értelmezőként csatlakozik a *mi* személyes névmáshoz. A verssor tehát a következőt jelentené: *Élünk-e hát mi, a búsan kérdezők?*

Bár ennek a nézetnek nyilvánvalóan ellene mond a verssor helyesírása, tudniillik az a körülmény, hogy a *mi* az idézőjelen belül van, a *kérdezők* pedig azon kívül, érdemes a magyarázatot kissé távolabbról kezdeni.

Arany János költeményeiben az ige-
nek különféle múlt idejű alakjai fordulnak elő. A leggyakoribb a ma használatos múlt idejű forma (pl. *írt*), de sűrűn él az úgynevezett elbeszélő múlttal (pl. *íra*). Az előbbinek *-t/-tt* a jele, az utóbbié *-a/-e, -ál/-é*. Arany – mint saját maga nyilatkozott róla – az *íra* típusú elbeszélő múltat választékosabbnak érezte a *-t/-tt* időjeles, tehát a ma is használatos múlt időnél. Az elbeszélő múlt ma már régiesnek minősül, Arany idejében azonban még nem számított ilyennek.

A Széchenyi emlékezetében is felváltva fordul elő mindkét múlt idejű forma, így a *-t/-tt* időjeles (az idézett versszakban: *hallott*, azaz *hallatszott*; *meghalt*)

Széchenyi hírért, a lángész csodáit,
Ragyogja minden, távol és közel:
Áldozni még jerünk – ah, oly sokáig
Nem értők – Széchenyi szívéhez el.
Nem láttuk, e szív néha mit palástol
Hordván közöny havát és gúny jegét:
Hogy óvni gyöngé csárait fagyástól
Órízze életosztó melegét.

A 4. sorban olvasható *nem értők* ugyanúgy múlt időt fejez ki, mint a következő sorban a *nem láttuk*, csak hogy az előbbi a régi elbeszélő, az utóbbi pedig a ma is használatos formában. A *nem értők* tehát ezt jelenti: *nem értették*.

Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét. Talán még ismertebbek a következő sorok: *nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik*.

Az óda első versszakai az ébredő természet s a húsvéti feltámadás reményt keltő hangulatának megrajzolásával, ezzel a ragyogó háttérrel ellentétezve érzékeltetik a gyászír kiváltotta döbbenetet, a komor vigasztalhatatlanságot, s a következő strófával záródnak:

és az elbeszélő, *-a/-e, -ál/-é* időjeles: *fölzenge, sújta*. Nos, van a versszakban egy harmadik elbeszélő múlt idejű igealak is, mégpedig a vitatott értelmezésű *kérdezők*.

A *kérdez* ige tárgyas ragozásának alakorsa ugyanis az elbeszélő múltban a következő:

Égyes szám	Többes szám
1.személy <i>kérdezém</i>	<i>kérdezők</i>
2.személy <i>kérdezed</i>	<i>kérdezték</i>
3.személy <i>kérdeze</i>	<i>kérdezők</i>

Tehát a *kérdezők* itt nem igenév, hanem ragozott igealak, az elbeszélő múlt tárgyas ragozásának többes szám első személyű alakja.

(Azon nem kell csodálkozni, hogy az *-é* időjel ebben a formában *-ó/-vé* változott. Hasonló dolog történt a feltételes mód jelen idejének tárgyas ragozásában is: én *kérdezném*, de: *mi kérdeznők*. Ám ahogy a *kérdeznők* forma ma már kissé régiesnek hat a szokásosabb *kérdeznénk*-kel szemben, a *kérdezők* kétszeresen is régies, a szintén archaikus *kérdeznék* helyett.)

Eszerint a versszak utolsó sora a következőt jelenti: „*Élünk-e hát mi?*” – *búsan kérdeztük*.

Mindennek ismeretében már jobban megértjük a Széchenyi emlékezetének következő versszakát is:

Végül megjegyezhetjük, hogy hasonló – elbeszélő múlt idejű – ige fordul elő Madáchnak szállóigévé vált soraiban: *Mi a tudvágyat szakhoz nem kötők* (=kötöttük), *átpillantását vágyjuk az egésznek* (Az ember tragédiája XII. szín).

Rácz Endre

Két megjegyzés a mozaikszókról

IKV, de Keravill

Tudjuk, hogy a tulajdonnévi mozaikszók két nagy csoportra oszthatók: a betűszókra és a szóösszevonásokra.

A betűszók hosszabb elnevezések szavainak kezdőbetűiből állnak össze, s ezért végig nagybetűkkel írjuk őket: *IKV* (=Ingatlankezelő Vállalat), *MDF* (=Magyar Demokrata Fórum), *OTP* (=Országos Takarékpénztár), *MTI* (=Magyar Távirati Iroda). Ez a szabály nagyon régi.

A szóösszevonások több szó kisebb részeiből tevődnek össze, azaz nem csak kezdőbetűket olvasunk egybe, hanem egyes szótagokat vagy szódarabokat (kezdőbetűket is ideértve): *Kermi* (=Kereskedelmi Minőség-ellenőrző Intézet), *Javszer* (=Fővárosi Javító-szerelő Vállalat), *Fidesz* (=Fiatal Demokraták Szövetsége), *Keravill* (=Kerékpár, Rádió és Villamossági Kiskereskedelmi Vállalat). Régebben ezeket is csupa nagybetűkkel írtuk, de helyesírási szabályzatunk 11. kiadása szerint csak a kezdőbetűjük nagy, a többi kicsi.

Ez a két szabály jól példázza helyesírásunk értelemtükröző jellegét: ebben az esetben is különbséget teszünk két, nyelvtanilag eltérő alakulat között azzal, hogy írásmódjuk nem egyforma.

A hagyomány okán – a szabályzattal egyetértésben – el tudom fogadni a *MALÉV* (=Magyar Légiforgalmi Vállalat), a *SZÁMALK* (=Számítástechnikai Alkalmazási Vállalat) írásmódokat is: ezek a cégek így írt névvel váltak ismertté, az írásmód változtatása zavarokat okozhatna az üzleti kapcsolatokban, a reklámtevékenységben.

Nem helyesírási viszont, ha betűszókat írnak kisbetűsen, csak nagy kezdőbetűvel. Ahogy Miskolcon láttam: *Émász* (=Észak-magyarországi Áramszolgáltató Vállalat), *Ibusz* (=Idegforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Rt.). A helyes formák: *ÉMÁSZ*, *IBUSZ*. (Ez utóbbival kapcsolatban megkockáztatom: talán az *autóbusz*-hoz, a *busz*-hoz hasonló szóalak készíthető a helyesírásban kevésbé járatosakat a hibás írásra.)

Z. Á.

Tűlbiztosítás a betűszók írásában

A betűszók írásában régóta egyszerűsítettünk két dolgot: egyrészt a kétjegyű betűk mindkét elemét, másrészt az összetett szavak belsejében levő szókezdő betűket is nagybetűvel írjuk: *SZDSZ* (=Szabad Demokraták Szövetsége), *MÁV* (=Magyar Államvasutak).

Nos, a most lezajlott választási kampány során is kiütközött két szokásos hiba. Egyrészt láthattuk kétjegyű betűnek második elemét már kicsivel írva: *SzDP* (=Szociáldemokrata Párt; helyesen: *SZDP*). Másrészt megjelent az összetett szó belseji kisbetű is: *FKgP* (=Független Kiszgazdapárt; helyesen: *FKGP*).

Kár az efféle „tűlbiztosítást” erőltetni: értelmileg is fölösleges (mindenki tudja, hogy az *SZ* mögött nem *S+Z* van); meg a szemnek sem kellemes a betűszók középi kisbetű; nem is szólva arról, hogy az *FKgP* betűszók mögött egy értelem- és hagyományhamisító „Független Kiszgazda Párt” írásmódot lehet sejteni.

F. P.

Mini Espresso?!

Ez a felirat olvasható azon a tetőzetős kivitelű kávéfőző gépen, amelyet a Szarvasi Vas-Fémipari Szövetkezet gyárt. Mi a kifogásunk a címben szereplő írásmód ellen?

Először és főként az, hogy az „espresso” már nagyon régóta *eszpresszó*-nak írandó: az *s*-ek helyén *sz*-ekkel és hosszú *ó*-val a végén.

Másodszor az helyeteleníthető, hogy a *mini*- szóelemet nem írták egybe az utána következő szóval: *minieszpresszó*; miként *miniszoknya*.

Harmadszor: semmi sem indokolja, hogy a második szóelem nagybetűvel kezdődjék. Még különírtan sem!

Összintén szólva: csak nagyfokú tájékozatlansággal magyarázható ennyi hiba egyetlen szó leírásakor! S ez föltöttebb sajnálatos, mert azt bizonyítja, hogy a hibahalmazozó cég nem azok közé tartozik, „akik a helyesírás egységét többre becsülik az ingatag egyéni ízlés vagy akár logika sokféleségénél”. Az idézet a Helyesírási kézikönyv előszavában, az *eszpresszó* szó írásmódja minden helyesírási szótárban megtalálható. Kár, hogy a márkanév szerzője csak írni akart, de olvasni nem szeret.

G. R.

Anyanyelv-oktatási napokra készülünk

Az Egri Tanárképző Főiskola vendégváró szeretettel fogadja a magyar nyelvet oktató tanítókat és tanárokat július 2-án délelőtt egy négynapos szakmai és pedagógiai tanácskozásra. A hagyományosan páros években eddig Nyíregyházán rendezett „napok” mindig is a továbbképzés és önképzés alkalmi voltak, az idén pedig – társadalmunk reformmozgalmainak évadján – különleges jelentőséget kapnak.

Szakmai tartalmukat és pedagógiai szellemüket a konferencia címe is idézi: „Az anyanyelv értékrendjének érvényesítése az iskolában (elvek és módszerek)”. Plenáris és szekciós üléseken (általános iskolai, szakmunkásképző, középiskolai) tájékoztató előadások és – várhatóan – élénk viták hangzanak majd a napirendre kerülő következő témakörökben: az anyanyelvi műveltség szerepe és jelentősége a jelen társadalmi változásaiban, ember és anyanyelv határainkon innen és túl, az anyanyelvi alapkészségek jelentősége és gondozása minden iskolafokon, a nyelv rétegei és a nyelvi norma kérdése, a nyelvi szintek (beszédhangok, nyelvtani formák, szókészlet, szövegformálás) kutatásának újabb eredményei, nyelvművelő mozgalmak és

versenyek jelentősége és formái az iskolában, az anyanyelvi tantervek továbbfejlesztésének elgondolása.

Bemutatók, könyvkiállítás és taneszközök kiállítása, találkozás az Édes Anyanyelvünk szerkesztőivel, ismerkedés a várossal: megannyi alkalom a tájékozódásra, eszmecsere.

Az előadók és vitavezetők a nyelvészet és a nyelvpedagógia ismert szakemberei lesznek: akadémikusok, egyetemi és főiskolai tanárok. A rendező szervek pedig: a Magyar Nyelvtudományi Társaság, az Anyanyelvápolók Szövetsége, a megyei és városi tanácsok, valamint a főiskola magyar nyelvészeti tanszéke (ahonnan kellő információ kapható a részletes programról is).

A konferencia állásfoglalást is dolgoz ki az anyanyelvi képzés időszaki kérdéseiben, s ezt fel is terjeszti az iskolaügyi illetékes szervekhez és – ezért is fontos a tanácskozás – a Nevelésügyi Kongresszus szervezőihez. A konferencia anyaga a tanácskozás végén már meg is jelenik a főiskola és a nyomda jóvoltából. Ki-ké kezhez kapja.

Sz. A.

Voltunk szónokok!

A parlamenti ülészekokról készült tudósításokat figyelve bizony nemegyszer megdöbbenünk, hogy a valaha szónoknemzetnek tartott nép képviselői többségükben kötött, előre megfogalmazott beszédek (interpellációkat, felszólalásokat) olvastak fel akkor is, amikor a megszólalás súlya, jellege ezt nem indokolta. Üdítő színfolt volt az a jó néhány képviselő, államférfi, aki szabadon, olykor teljesen rögtönözve, kerek nyelvi formában – s tegyük hozzá, jó kiállással, hatásos, de mérsékelt gesztusokkal – szólalt fel, s szabadon mondta el (előre megfogalmazott) felelősségteljes gondolatait.

Volt parlamentünk tagjainak többségét menti, hogy most tanulunk bele újra a demokratikus közélet megnyilatkozási formáiba, hogy a változó világban meg kellett küzdeniük a rájuk zúduló, hatalmas ismeretanyaggal is, s a rájuk háruló nagy-nagy felelősséggel.

Hideg zuhanyként hatottak ránk azonban a rádió és a tévé közvetítette választási propagandaműsorok, melyeknek az volt a célja, hogy egy-egy párt meggyőzze a választókat céljainak, eszméinek helyességéről. E műsorok szereplőinek jelentős hányada nem-hogy *elmondani* nem tudta gondolatait, hanem *fel-,* sőt *elolvasni* sem tudta a számára megírt és kezébe adott vagy elébe vetített szöveget. A szomorú képet vidámították azok a vitaműsorok, melyeket a választások előtt közvetített a televízió. Itt a vitázók, beszélgetőpartnerek már szavakészebbek voltak, kezebben fejezték ki gondolataikat. De még így is mennyi előre betanult szöveget hallhattunk! Mintha a vitázók jelentős hányada észre se vette volna, hogy vitapartnere is mondott valamit! Mintha a vitakultúráról, érvelési kultúráról, párbeszédéről soha nem is hallottak volna! Mintha a retorika Magyarországon teljesen ismeretlen tudományág lenne! Pedig nem kell szégyenkezniünk e téren sem!

Ismertetésükre nincs módunk és térünk; így csak felsoroljuk azokat a retorikával foglalkozó fontosabb műveket, melyet az elmúlt 30 évben jelentek meg könyv alakban. A sort a Terestyéni Ferenc szerkesztette Nyelvtan – stílus – szónoklás című kötet nyitja (Kossuth, 1960). (Azóta ennek is, másoknak is több kiadása is megjelent.) Ezt Fischer Sándor Retorikája követi (Magvető, 1966). A 70-es években jelent meg a Szónokok, előadók kézikönyve (Kossuth, 1974), Deme László szerkesztésében, több szerző közreműködésével, majd Deme László közéleti retorikája, a Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (Kossuth, 1978) és Wacha Imre fiataloknak szánt könyve, a Beszélgesünk a beszédéről! (Kossuth, 1978).

A 80-as évek több munkát is eredményeztek. Ilyen a Retorika – Tanul-

mányok, témavázlatok, témaösszefoglalók a politikai retorika köréből című tanulmánykötet, melyhez Retorika – Olvasókönyv címmel gyakorlatgyűjtemény is társult (Kossuth, 1987/88). Szabó G. Zoltán–Szórényi László munkája, a Kis magyar retorika a klasszikus irodalmi retorikát mutatja be bőséges, a szépirodalomból vett példatárral (Tankönyvkiadó, 1988). A klasszikus, ókori retorikák közül megjelent Adamik Tamás gondozásában Arisztotelész Retorikája (Gondolat, 1982) és Cornificiusnak A C. Herenniusnak ajánlott rétorikája (Akadémia, 1987).

Több olyan könyv is napvilágot látott, mely konkrét segítséget ad a nyilvánosság elé lépőknek. Ilyen Montágh Imre beszédtechnikai könyve, a Figyelem vagy figyelem?! (Kossuth, 1986), Wacha Imre mai szónoklatokat elemző könyvecskéje, a Közéleti beszédünk (Kossuth, 1987), valamint a Nyelvi illetan (Deme László, Grétsy László, Wacha Imre szerkesztésében, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987), mely a nyelvi udvariasság tudnivalóit foglalja össze. – A kommunikációról szóló tud-

nivalókat tekinti át Buda Béla műve, A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei (Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1974, 1988). Részletkérdéseket tárgyal Donald H. Weiss: Hogyan tartsunk hatásos beszédet? (Park Kiadó, 1989), Dale Carnegie: Sikerkalauz (Minerva, 1989). – A meggyőzéslektannal, érveléstechnikával foglalkozó művek közül megemlíthjük: Buda Bélának Az empátia című munkáját (Gondolat, 1978), Hegyi Bélának Beszélgetni is nehéz (Magvető, 1985), Zrinszky Lászlónak Meggyőzés az igaz szó erejével (Kossuth, 1981) és Íratlan szabályok (Kossuth, 1985) című könyvét.

Van tehát lehetőség, hogy közéletünk szereplői tanulmányozzák a retorika tudományát. Ez azért szükséges, mert jó gondolat csak tiszta, pontos megfogalmazásban hathat igazán. Az értelmes, tiszta beszéd pedig – Illyés Gyula szavait szabadon használva – jellemkérdés; olyan jellemet mutat, mely érzi még egy alany és egy állítmány összekapcsolásának felelősségét is.

Wacha Imre

Olvassuk el, még nem késő!

**Jobbágyné András Katalin –
Törzsök Édua – Trencsényi
Borbála: Nyelvtani önképző.
Feladatgyűjtemény
érettségizők és felvételi
vizsgára készülők számára
(Országos Oktatástechnikai
Központ, 1990)**

Ez a 122 oldalas könyvecske nagyon tartalmas, és felette hasznos mind az érettségiző, mind a magyarból felvételi vizsgára készülő diákok számára. Összeállítói tájékozottak benne, miféle témakörök szoktak szerepelni a felvételi írásbeli feladatlapokon, s abban is, mit nem szoktak tudni a középiskolát végzett tanulók, nemcsak saját mulasztásuk, hanem tanáraik gyarlósága miatt is. Sajnos évek óta változatlan tapasztalatunk, hogy a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban nem tartják meg rendszeresen a magyar anyanyelvi órákat. Ezért aztán el lehet – el is szokás – sorolni a középiskolai anyanyelvi nevelés száz fogyatékoságát, de az első (és döntő) ok a hiány marad, – ahogy a dorozsmai harangszó elmaradásában is a száz okból az első a harang hiánya.

Felütöm a könyvecskét: „Mi a szöveg? Mik a szövegkohézió legfőbb eszközei?” – látom a 9. oldalon; majd a következőkön: „Mik a szöveg szerkezeti-grammatikai kapcsolóelemei? – Mi biztosítja a szöveg tartalmi-jelentésbeli egységét?” Aztán világosan, a lényegre törően és korszerűen elmagyarázzák a szerzők a tudnivalókat, majd gyakorlatokon is bemutatják ezeket, illetve alkalmazásukat, a 78. oldaltól közölve a gyakorlatok megoldását. De sok pontot és egyéb érdemeket lehet szerezni ezek tudásával a felvételin, az érettségin, illetve a napi gyakorlatban! Mert hát az iskolai nyelvtanulásnak a legfőbb célja mégis a szóbeli és írásbeli előadókészség magasabb szintre emelése.

Élvezettel olvasom a szószerkezetekről (a szintagmákról), a szóelemekről, a jelentésről írt szakszerű és jól áttekinthető ismereteket, s kedvtelve szemelgetek a nyelvhelyességi és helyesírási gyakorlatok között. Talán nem sértés, ha azon sóhajtozom magamban: milyen jó lenne, ha tanáraink (a nem magyar szakosok is) biztosak lennének ez utóbbiak helyes megoldásában.

B. J.

Az én szavaim

Várnak még engem alkalmas szavak
hogy így vagy úgy egymáshoz álljanak

legyen belőlük szervezett halom
könnyen bomló nehéz bonyodalom

mert vallom, aki költő mindenek
számára s mindig elrendeltetik

valamiféle mondat- s szóanyag
mit ő tud illő rendbe rakni csak

ő képes árammal telíteni
a halálból életre kelteni

s elhozni a világ elébb-
nem-ismert érzések ígését

S csak ő csak ő – Viszont ha bármi ok
igyekeztében gátnak állni fog

a védtelennek a szegénynek ez
pótolhatatlan vesztesége lesz

mint bimbájában megfagyott virág
csak félig teljesült szerelmi vágy

a cél előtt lerokkadt távfutó
főnév nélkül magányos névutó

aszályban felhőt szél ha elsodor
halott után gödörbe szórt csokor –

És nem derül ki többé már soha
mi is vetélt el mily zengő csoda

Lapunk 1989. évi 4. számában Rozsly György rámutatott arra, hogy legújabb helyesírási szabályzatunk szerint jónéhány szavunk kétféleképpen is írható. Például: *levő* v. *lévő*, *lyuk* v. *luk*, *tied* v. *tiéd* stb. A *nekem*, *néked*, *néki* azonban még nem nyert polgárjogot a helyesírási szabályzatban. „Talán majd a tizenkettedik kiadás *nekik* is igazságot szolgáltat”, ezzel az óhajjal fejezi be cikkét a szerző.

Véleményem szerint is üdvös lenne, ha ez megvalósulna, hiszen a *nekem*, *néked*, *néki*, *nekünk*, *néktek*, *nekik* igen gyakori alakváltozat a népnyelvben, dalokban, énekekben, nagy költőink műveiben. Ennek bizonyosságául ideiktatok néhány eléggé ismert példát.

Dalok:

„Édesanyám is volt *nekem*”;
„Nincsen annyi tenger csillag az égen,
Mint ahányszor eszembe jutsz te *nekem*”.

Vallási tárgyú szövegek (ének, imádság):

„És a pásztorokhoz juta, *Nékiek*
eképpen szóla”; „A mi mindennapi

kenyerünket add meg *nekünk* ma”
(Károli Gáspár bibliafordítása. Má-té, 6).

Költői művek:

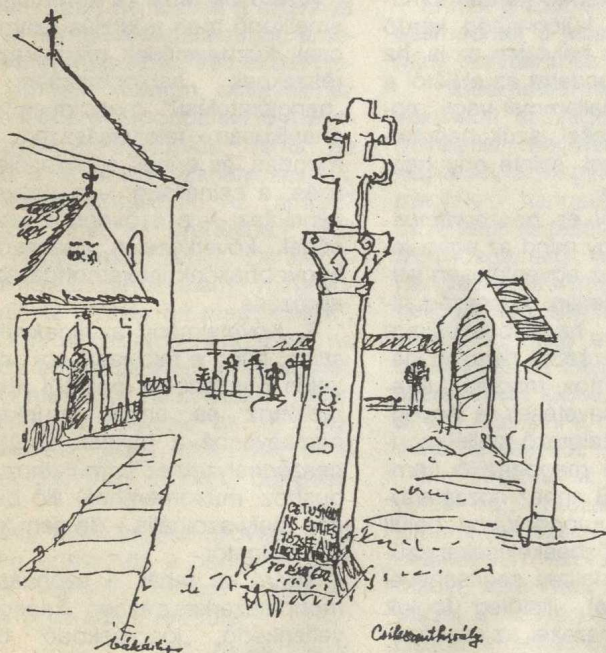
Petőfi Sándor: „Bár apái *nékie*
Mindent oly bőven hagyának, Soha
sincsen semmije” (Pató Pál úr);
„Lesz kenyerem... hah, lesz a ku-
tyának, Nem pedig én *nekem*!”
(Levél Arany Jánoshoz); „Édes
apám, én voltam te *néked* Ekko-
rálg a te büszkeséged” (A vén
zászlótartó).

Arany János (a Toldiból):

„Toldi Miklós képe úgy lobog fel
nekem” (Toldi, Előszó); „az *néki* a
tulajdonsága, Hogyha nő veszélye,
nő a bátorsága” (Toldi, 5:8).

Ennyi példa – úgy gondolom –
elegendő ahhoz, hogy helyesírá-
sunk szentesítse a *nekem*, *né-
ked*... személyragos határozószó-
kat, mert ezek nemcsak a minden-
nap beszédben élnek, hanem da-
lainkban, költőink műveiben is
nagy számmal találhatók. Szolgál-
tassunk tehát *nekik* is igazságot.

Szepes Gyula



Vákár Tibor: Címterem Csíkszentkirályon

Címterem? Ez a szokatlan, különös változat, amely a Magyar Nemzet 1990. február 3-i számában tűnt fel Eckstein Györgyné kerepestarcsei levélíróknak, érdemes a megörökítésre! Eredetije a latin *coemeterium*, ez a végső fokon görög eredetű szó, amelynek magyar ajkon számtalan változata fejlődött ki (*cimeteriom*, *cintorom*, *cintérium*), míg végül a *címterem* forma állandósult. Az ok nyilvánvaló: két-háromszáz évvel ezelőtt élt magyarjaink már nem mind tudták, hogy ez a szó eredetileg templomudvar, temetőkertet jelentett. Ők a *cin* és a *terem* szót érezve ki belőle azt gondolták, hogy a várak, kastélyok dísztermét, lovagtermét nevezik így.

Ez a grafika arról tanúskodik, hogy a művész jól ismeri a szó eredeti jelentését ('templomkert sírokkal'), magát a szót azonban vagy ő, vagy a szedő még tovább értelmesítette, olyan formát faragva belőle, amely még Szabó T. Attila Erdélyi magyar szótörténeti tárában sincs benne. A 15. század közepéről származó Jókai-kódex *cymterem* változatának, íme, egy 20. századi testvére, a *címterem*!

G.L.

I. Követelményminimum próza felolvasóknak

Részletek a Magyar Rádió számára „követelményminimum a rendszerezés(ebb)en megszólalók mikrofonjogának megadásához” címen készített összeállításból. Ennek 1. pontja a beszéd-
léggzéssel, a 2. a hangadással, a 3. a hangképzéssel kapcsolatos követelményeket – s egyben a mikrofon elé kerülését kizáró okokat – ismerteti. Itt a szövegfelolvasásra vonatkozó (4.–6.) részeket közöljük.

4. Követelmény az *értelmező* (helyesen értelmező!) *szövegfelolvasásnak* és *szövegmondásnak* legalább közepes foka: a mondat- és szövegfonetikai eszközök – hangsúly, hanglejtés, szünet, beszédtempó, illetőleg hangerő, hangterjedelem, tagolás, beszédritmus – tartalomtölcsműködő használatának megközelítő készsége. Kíváncsú tehát a szövegnek és mondatainak tiszta, az értelemnek (gondolati tartalomnak, az új és az ismert vagy magától értetődő részek viszonyának) megfelelő hangsúlyozása; szerkezeti tagolása: az értelemnek és a mondat szerkezetnek, mondat típusoknak megfelelő hanglejtés, tagolás; a hangerőnek (hangsúlyozásnak), hangterjedelemtől, beszédritmuspontnak az értelem kiemelésére és a szerkezeti tagolást segítő használatára.

Ennek érdekében tudni kell, hogy a *hangerő változásai* hírtértekűek: megnövelt hangerővel emeljük ki például az újat, az értelemileg fontosat. Kisebb hangerővel háttérbe szorítjuk a már ismert, magától értetődő, lényegtelen. Érzelmeket is kifejezünk a hangerő változásaival; a hevesebb indulatokat általában a hangosabb beszéd érzékelteti, a mérsékeltet a halkabb. Az indokolatlan hangerőváltozásokat tehát helytelenítjük, mert megtévesztik a hírtértekű hangváltásokhoz szokott hallgatót. A hangerőn belül (felül) fontos szerepe van a *hangsúlyozásnak*. A magyarban rendszerint a mondat értelmétől függ, hogy melyik szón vagy szókon van nyomaték (hangsúly). Éppen ezért helytelen a mechanikus, nem a szöveg (a mondanivaló) értelmét követő hangsúlyozás, a minden szó nyomatékolása; vagy például az, ha automatikusan és mindig a jelzést vagy a határozót, illetve a jelzett szót vagy az állítmányt hangsúlyozzuk. (Hogy az adott mondatban melyik hangsúlyozandó közülük, azt mindenkor a tartalom, illetőleg a szövegösszefüggés dönti el.)

Bizonyos szófajú és mondatrész szerepű szavak azonban természetüknél fogva hangsúlyosak; így a kérdő névmások, a kérdő határozószók, a tagadók, az indulatszók. Hangsúlytalanok viszont a kötőszók, a névelők, a névutók. Szinte mindig hangsúlyos az

egyeses szórendű állítmány és a kijelölő jelző, valamint a fordított szórendű állítmány előtt álló mondatrész.

A *hangterjedelemről* és a *hangfekvésről* tudni kell – a gyakorlatban is –, hogy az indulatmentes beszédben a középfhangsávban tanácsos beszélni. Ettől – felfelé vagy lefelé – értelem vagy érzelmi okokból térhetünk el. A magassági váltásoknak hírtértekű van. A magasabb hangfekvés például a fontos közleményre (a mondat legfontosabb részeire, a mondat hangsúlyos tagra) hívja fel a figyelmet. A mélyebb hangfekvés azt jelzi, hogy magától értetődő, ismert közlésrész következik. A hangfekvés megváltoztatása eszköze a mondat szerkezet érzékeltetésének is. A közbevetésszerű részeket vagy éppen tagmondatokat a mélyebb hangfekvés különbözteti el a mondat (és a mondanivaló) gerincétől.

A hangfekvéseken belül fontos szerepe van a *hanglejtésnek* is. Szerepet kap egyrészt az értelem kiemelésben (a hangsúlyos szó, szó szerkezet magasabbról indul), valamint a mondatok jelentésének (kérdő, kijelentő jellegének) és szerkezetének (befejezett vagy befejezetlen voltának) jelzésében (nyitva tartott – de nem felkunkorított, hanem lebegtetett – hanglejtés: befejezetlen, folytatásra váró közlésrész vagy mondat; mélypontra eresztett dallam: befejezett közlés). Helytelen tehát, ha minden vesszőnél magasba rántjuk a beszéddallamot; ha minden kérdő mondatot mechanikusan kérdő dallammal mondunk (azaz felkapjuk, majd leeresztjük a dallamot a kérdőszót, kérdőszócskát tartalmazó kérdő mondatnál is); ha az eldöntendő kérdés mindegyik szakaszának külön-külön kérdő dallamot adunk; – s helytelen az is, ha minden kijelentő mondatot az elejétől a végéig ereszkedő dallammal vagy monoton dallamvezetéssel, szűk hangterjedelmű hanglejtéssel, szinte egy hangon mondunk végig.

A *beszédtempóról* és *beszédritmusról* tudnunk kell, hogy mind az egyenletesen gyors, mind az egyenletesen lassú beszéd követhetetlen. A beszéd ritmusa akkor helyes, ha a beszédírási változat: a fontos részek némileg lassabb, a kevésbé fontos, maguktól értetődő részek, a közbevetések, a lényegtelen közlésrészt tartalmazó mellékmondatok viszont kissé megperdülő irammal hangzanak el. S ehhez hozzátartozik az is, hogy a mondatokon belüli szó szerkezeteket, közbeékeléseket szünet(pár) és beszéddallam segítségével válasszuk el (kifelé), illetőleg fogjuk össze (befelé). Mindezeket az eszközöket – természetesen – fel kell használnunk a szöveg egészének tagolásakor, értelmezésekor is.

Kizáró ok tehát: a differenciálatlan és

mechanikusan adagolt hangsúlyok használata (minden szó hangsúlyozása); – a túlságosan (és öncélúan) hullámzó, vagy (ellenkezőjeként) a túlságosan monoton hanghordozás, a modulálatlan beszéddallam, mely amiatt válik éneklővé, illetőleg monotonná, hogy a hanglejtés nem az értelem kiemelését szolgálja; – a szöveget megtörő, szétदारaboló, logikátlan szünetek beiktatása (a minden vesszőnél, sőt minden hangsúlyos szó előtt szünetet tartó beszédmodor); – a szélsőségesen gyors vagy lassú általános beszédtempó; – a kérdő mondatoknak (még a kérdő névmást vagy -e kérdőszócskát tartalmazóknak is) mechanikusan kérdő dallammal való kimondása, a kérdő dallamnak minden szakaszban való megismétlése; – a stereotip, nem a beszéd értelmét szolgáló hangsúlyozás, és a beszéddallamnak az értelemtől független használata; – az említett hangeszközöknek a fül számára talán hatásos, de a szöveg értelmétől független, a szövegre ráaggatott variálása; az úgynevezett álszínezés, a csináltság.

5. Követelmény a szövegnek mint hangzási egésznek értelem felbontására és akusztikai újraépítésére való *előadói felolvasói felkészültség*. Ez azt jelenti, hogy a (gondolkodva fogalmazott) írott szöveg megszólaltatásakor nem elég a szöveg egyszerű „hangosítása”, mechanikus felolvasása; hanem a szövegmondást értő-értető tolmácsolással a természetes élőszóhoz kell közelíteni, de az élőszónak a (fogalmazva gondolkodásból adódó) pongyolaságai, hezitálásai, hangsúlyozási és dallamvezetési ingadozásai nélkül.

Kizáró ok tehát: a kommunikatív kiemelkedő meg a közlés szempontjából csak közbevetésszerű magyarázat értékű részeknek sablonszerűen azonos „hangszerelésű” megoldása; – a mechanikusan felolvasásszerű szövegmondás, és ennek ellenkezője: a túljátzás, a csináltság; – a szöveg végigkántálása; – a szövegbeli kisebb egységek következetes összesodrása, a nagyobbaknak leckemondásszerű szétaprózása.

6. Követelmény az *adekvát beszédstílus*. Mind a felolvasáskor, mind a kötetlen beszédben (például riportban) a rádióhoz és annak munkatársához, nemkevésebb a hallgató(ság)hoz és a beszédhelyzethez (műfajhoz, adástípushoz, műsornemhez) illő beszédmodor, mely szolgálja – de nem kiszolgálja – a hallgatót.

Kizáró ok tehát: a szóhasználatban, mondat szerkesztésben kapkodó, közvetlenkedő, „jópofáskodó” beszédstílus; – a hangvételében kellemkedő, intimeskedő, hányaveti beszédmodor és dallamvezetés (nem tévesztendő össze a bensőséges hangvétellel!); – a nyelvi-

ÉS VERSMONDÓKNAK

leg pontatlan, a nyelvhelyesség (mondat- és szövegszerkesztés) szempontjából kifogásolható beszéd.

Deme László, Wacha Imre

II. A versenyszöveg kiválasztásáról

Kurtára fogott részlet a „Beszélni nehézi” rádiósorozat egyik adásából, többek kérésére.

Tudjuk jól: a Kazinczy-verseny az értő, értelmező és értető szövegtolmácsolás próbája, de nem színielőadás. Szöveget sem szépirodalmi kell választani hozzá, hanem tanulmányt, esszét; s nem is föltétlenül a nyelvről szólót. De jó szöveg legyen, azaz részszöveg, nem pedig szövegrész: tagolódjék érezhetően bevezetésre, tárgyalásra, befejezésre, a tárgyalásban előkészítő, majd kifejtő részre. Az ilyen szöveg segít éreztetni azt a gondolati ívet, amelyet a kommunikatív kapcsolat megteremtésével, kielégítésével, majd lezárásával írhatunk le. Ha választott szövegünk hosszabb 30-32 gépelt soronynál, ne az elejét vagy a végét vágjuk le, inkább a belsejéből húzzunk ki olyan mondatokat-mondatpárokat, amelyek nem előre visznek, csak részleteznek. Ennyi alakítás megengedhető, sőt célszerű.

Az előbbieket szerint kitapintott részek adják a hallgatóval való kapcsolatteremtés és kapcsolattartás lépcsőfokait. A szövegen végigfutó kulcsszavak vonulata a kapaszkodó korlát a lépcsőfokok mellett. Ezért ne azokat a szavakat emeljük ki hangsúllyal-dallammal, amelyeknek az önmagukban vett szótári jelentése „fontos”, hanem amelyek az adott szövegben, a mondanivaló menetében fontosak, újságolók. Tehát ne higgyünk a sommás szabályozásnak, vagy pláne: babonáknak. Az „ember” szó fontos lehet az ilyenekben: „Azt akarom, hogy ember légy!” De hangsúlytalan, ha általános alany; mint ebben. „Örül az ember, ha megdicsérik”. A jelző csak akkor erős hangsúlyú, ha kijelölő; de egyforma erejű a jelzettjével, ha csak minősítő használatú. Tehát: „Régi könyveket olvasok” az „új könyvek” után; de: „Régi könyveket olvasok”, ha előtte „régí íratokat” böngésztem.

A szöveg tehát legyen szöveg, azaz viszonylag egész; és a hangzást nem „megadni” kell neki, hanem „visszaadni” azt, amit az írás elvett tőle.

Deme László

III. Egy versmondó verseny ürügyén

Nyílt levél egy felkészítő pedagógushoz:

Tisztelt Asszonyom!

A közelmúltban, bírálóként, részt vettem kerületünkben a középiskolások versmondó versenyén. A mezőny igen csak átlagos volt, nehezen választottuk ki azt (azokat), akit (akiket) továbbjutásra, illetőleg díjazásra alkalmasnak ítéltünk. Ebben, sajnos, nincs semmi szokatlan: valamennyien ismerjük beszédkultúránk alacsony színvonalát. A meglepő az Ön viselkedése volt, mert az eredményhirdetés és értékelés után felháborodva rohant el, mint akit szörnyű méltánytalanság ért; – ugyanis az Ön növendékeit nem díjaztuk. Nem ütötték meg a mértéket!

Mint előadóművész és beszédművészeti oktató számos vers- és próza-mondó, valamint anyanyelvi verseny zsűrijében részt vettem már, és bizony soha nem volt könnyű ez a felelősségteljes feladat. Nem könnyű egyetlen versenyzőre sem ráolvasni a hibáit úgy, hogy ne menjen el a kedve a további munkától; mert nagyon örülhetünk annak, hogy szabad idejüket ilyesmivel töltik el az anyanyelvi kultúrától és a humán műveltségtől oly messzire eltávolodott fiataljaink. De Ön is beláthatja: díjazni nem a jószándékot kell, hanem a pillanatnyi teljesítményt; s mások az elvárások a versenyen, mint a magyarórán. Ott elég, ha a diák emlékezetből elmondja a verset; a versenyen azonban már művészi módon elő is kell adnia.

Ennek a többletnek, a *művészi előadómódnak* a jellemzőit szeretném néhány pontban összefoglalni.

1. *Beszédtechnikai kívánalmak.* – A választott szöveget jól beosztott levegővétellel, megfelelő hangerővel, szép kiejtéssel, a magyar nyelv szabályainak megfelelő hangsúly, hanglejtés és ritmus alkalmazásával, a megfelelő helyen magasság-, erősség-, gyorsaság-, hangszín- és ritmusváltással, szünetek beiktatásával kell megszólaltatni, ügyelve arra is, hogy a pontos szövegmondás mellett az írásjeleket (pl. a vesszők szerepét) az élőbeszédnek megfelelően át kell értékelni a mondanivaló megelevenítése céljából.

2. *Stílusismeret.* – Nem elég az adott verset vagy prózát pusztán tanulgatni; ismerni kell szerzőjének stílusát; hiszen másképpen szólaltatjuk meg Vörösmartyt, mint Weöres Sándort; és rá kell érezni a szöveg hangvételére is, mert más a fenséges ódának, más az áradó szerelmes versnek és megint más a könnyed gyermekmondókának az előadómódja. Ugyanakkor pontosan érezkenni kell azt is, hogy jelenkorunkhoz

milyen hangvétellel közeledhetünk. A mai közönség nehezen viseli el az érzelmei parttalan áradását, a szenvedést, a pátoszt, a szájbárogást; így visszafogottabb lesz bizonyos versek előadómódja, mint keletkezésük idején lett volna. (Nagy hiba lenne azonban lélektelen, precíz szövegközvetítéssé „modernizálni” őket.)

3. *Egyéni felfogás.* – Csak akkor van értelme verset vagy prózát előadni, ha megszólaltatója hozzá tudja adni saját elképzelésének többletét, a felfedezés örömét, a mű szellemiségének értését és átérzését, a gyönyörködtetés szándékát. Ha előadómódjában érzékelhetővé válik a versépítmény szerkezete: a teherterelő pillérek, a könnyed oszlopok és a töltelékanyagok aránya. Tegye ezt oly természetesen, mintha épp most előtűnik születte a mű.

4. *Jó kiállás.* – A versmondót nemcsak hallgatják; nézik is! Szép előadói teljesítményt is tönkretelhet a görcsös, vagy éppen ellenkezőleg, a túl hanyag tartás; az öklöbe szorított vagy túlzottan hadonászó kezek; a zavartan repkedő tekintet, vagy a földre süttöt szem. A laza, nyugodt testtartás; a könnyedén lögöző karok, esetleg a test előtt összefogott kezek, amelyek néha kísérhetik a mondanivalót; az ételéstől sugárzó szemek, amelyek a hallgatóságra is rámernek nézni – ez kelti fel a figyelmet és a rokonszenvet.

5. *Szövegválasztás.* – Utoljára, de nem utolsósorban: jól előadni kezdő szinten csak olyan művet lehet, amellyel az előadó azonosulni tud. Tehát amely valamiért megragadja, amely megfelel egyéniségének és korának. Amelyről úgy érzi: ő is ezt írta volna meg, ha írni tudna. Amelynek a problémáit magáénak érzi. Tehát: amit ő választ!

Tisztelt Pedagógustársam, és remélem, hogy szövetségese a jóra! Úgy érzi, hogy mindez túl sok? Hogy ennyit nem lehet megkívánni egy diák versmondótól? Sokévi tapasztalatom azt mondatja velem: lehet! Ki ösztönösen, ki tudatosan és mérhetetlen szorgalommal, de megközelítheti azt az előadómódot, amely a zsűrit is magával ragadja, és valami boldogító nagy ajándékban részesülő hallgatóvá teszi annak minden tagját. Erre kell törekedni!

És mi legyen a többiekkel? Akik kevésbé tehetségesek? Azokkal, akik még nem képesek hatni? Irányítsa őket szeretettel és türelemmel! De, nagyon szépen kérem: viselje el, ha az összemérésben esetleg mások megelőzik őket. És semmiképpen se hangoztassa előttük, hogy munkájuk hiábavaló volt. Hiszen Ön is tudja: nyertek, ha nem győztek is, mert gazdagabbak lettek általa.

Kollegiális üdvözléssel:

Tatay Éva

Az Anyanyelvápolók Szövetségének hírei

A szövetség tagjainak létszáma – lapzártakor – elérte a nyolcszázat. Öröndetes, hogy egyre többen írják meg a szövetség ügyvezető elnökségének anyanyelvi kérdésekben észrevételeiket, a szövetség munkáját érintő javaslatokat. E tény ismeretében remélhető, hogy a többszöri levélváltás erősíti a személyi kapcsolatokat, együtt gondolkodó közösséggé formálhatja a szövetséget.

Örömmel jelentjük, hogy Szolnokon a magyar nyelv hetén megalakult a szövetség első vidéki tagcsoportja. A kezdeményezők – a Megyei Könyvtár, a szolnoki Tallinn Utcai Általános Iskola, a kisújszállási Beszélni nehéz! körök – alapszabályban és munkatervben rögzítették elképzeléseiket. Terveik megvalósításához a szövetség vezetői eredményes munkát kívánnak, és megígérik a további támogatást is.

Szolnok megyéhez kötődik a szövetség másik kezdeményezése is. Június utolsó napjaiban Kisújszállás ad helyet a Beszélni nehéz! körök vezetőinek negyedik országos táboroztatásához. Bízunk abban, hogy az eddigi hagyományokhoz méltóan ezt a találkozót is megfelelő érdeklődés kíséri majd, és ez további erőt nyújt a Beszélni nehéz! körök fejlődéséhez.

Kerekas Barnabás – a szövetség titkára – és diákjai elkészítették azt az országtérképet, amelyen feltüntették a településekhez kötődő szövetségi tagságot. Sajnálatos, hogy néhány jelentős centrummal szemben – Budapest, Győr, Kisújszállás, Mosonmagyaróvár, Szeged, Nyíregyháza, Szolnok – vannak olyan földrajzi területek, megyék is, ahová a szövetség működésének híre még nem jutott el. Jó lenne ezen a helyzeten változtatni.

A szövetség ügyvezető elnöksége elkészítette javaslatát a magyar nyelv oktatásának megújítása ügyében. Észrevételei során jelentős mértékben támaszkodhatott a szövetség egyes tagjainak írásbeli javaslataira. A feladatot a nemzeti tanterv megalkotásához ajánlottuk fel, és megfelelő időben átadjuk a kulturális kormányzat képviselőinek.

Postacímünk változatlanul: Budapest, postafiók 6. 1360. Várjuk leveleiket, javaslatokat, észrevételeiket!

A szövetség elnöksége

Felhívás az idegenszó-járvány megfékezésére

Lapunk ez évi 1. számának 13. oldalán jeleztük, hogy közzé fogjuk tenni annak a felhívásnak a szövegét, amellyel az Anyanyelvápolók Szövetsége 1990. február végén honfitársainkhoz fordult. Íme:

Az Anyanyelvápolók Szövetsége, ez az immár mintegy nyolcszáz tagot számláló társadalmi szervezet ezúton szólít fel minden anyanyelvét szerető magyar hazafit, hogy ne hódoljon be az idegen szavakkal való dobálódzás mindjobban elharapódzó divatjának, hanem igyekezzék megőrizni nyelvünk magyarságát, ősi vonásait.

A szövetségnek nem az a célja, hogy minden idegen szó ellen har-

Éber szemmel, füllel

SÓ, AMI SHOW?

életem kalanddal és félelemmel. Én egészen más vagyok, mint a filmjeimben. Sokkal lágyabb és érzelemgazdagabb. De nagyon vágyom arra, hogy az életben is olyan legyen a karakterem, amiben az erő és a testiség dominál."

„Nekem szükségem van arra, hogy meghallgassanak. Csak akkor tudok igazán jól dolgozni. De a sóbiznisz nagyon kegyetlen: ha nem acélszilárd a gerinced, ak-

(Kacsa, 1989. VI. 7.)

Soha, semmilyen nyelvújítás vagy magyarítás folytán nem lesz a show-ból só!

Kisgergely József
Budapest

cot hirdessen, mert tudatában van annak, hogy a más nyelvekből való átvétel s az így szerzett szavaknak a saját hangzás- és írásrendszerhez való hozzáigazításának egyik el nem hanyagolható módja volt, s ma is az. Azt azonban megengedhetetlennek s károsnak tartja, hogy sokan pusztán kényelmeségből, szakmai tudálékoskodásból vagy éppen beavatottságuk fitogtatásaként akkor is – a nagy tömegek által nem, vagy csak felében-harmadában értett – idegen

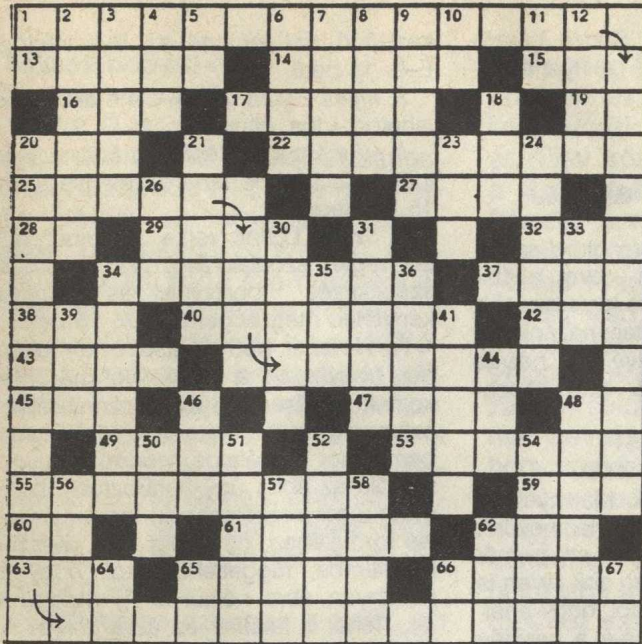
szót használnak, amikor csekély fáradsággal található helyette jó magyar megfelelő is.

Nem kívánunk általánosítani. Mi azt valljuk: az sem mindegy, hogy kihez szólunk vagy írunk. Egy tudományos munkában például, amely aránylag szűkebb, ráadásul szakmabeli rétegnek szól, más mércét kell alkalmaznunk, mint egy ismeretterjesztő vagy szórakoztató jellegű műben. Sajnos, néhány év óta azt kell látnunk, hallanunk, hogy már nemcsak egy-egy tudományágon vagy szakmai rétegen belül (a közgazdaság-tudományban, a kereskedelemben, a szociológiában stb.) szaporodtak el károsan az idegen szavak – akár van rájuk szükség, akár nincs –, hanem a sajtó nyelvében, a politikusok, közéleti emberek nyilatkozataiban, tehát a nagyközönségnek szóló megnyilatkozásokban is. Elszomorító, hogy a rádió- és televízióbeli kerekasztal-beszélgetéseket, az újságcikkeket ellepik az olyan műszavak, mint *alternatív, dereguláció, fundamentalista, monolitikus, paternalista, pluralizmus*. Igaz, jó néhányra ma még nincs megfelelő szavunk, de a *de-zorganizáló* törekvések helyett bátran mondhatunk *szétzüllesztő* törekvéseket, a kereskedelmi *kondíciók* helyett *feltételeket*, a *konfrontáció* helyett *szembeállítást*, a *preferencia* helyett *előnyben részesítést*, a *szubverzív* tevékenység helyett *felforgató* tevékenységet, a *totalitárius* állam helyett *korlátlan hatalmú* államot stb.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége bízik abban, hogy a felhívással nem csupán tagjainak véleményét fejezi ki, hanem egyetértenek vele – határainkon innen és túl – azok a százezrek, sőt milliók is, akik nem tagjai ugyan a szövetségnek, de anyanyelvünket, amelyet nemzedékek sora hozott létre, megbecsülik, szeretik, s tenni is képesek érte. Felhívásunk mindnyájukhoz szól. Együttal bizalommal várjuk mindazok jelentkezését, akik még nem tagjai szövetségünknek, de úgy érzik, ott a helyük. –

Anyanyelvápolók Szövetsége, Grétsy László főtítkárs, Budapest, 1360. Pf. 6.

A szférák zavaró zenéje



SZÉCHENYI INTELME

VÍZSZINTES: 1. Széchenyi István írja Világ című munkájában; első rész (zárt betűk: Y,L,N,F,E). 13. Brazil író, egyik regénye a Zsuiabá című (Jorge). 14. Vientiane a fővárosa. 15. Szigetek, röv. 16. Cicero haragja! 17. Gyermekek és ifjúsági mozgalmak nemzetközi bizottsága. 19. Feszítőeszköz. 20. Albán hírnökség. 22. ... esték; tévéműsor. 25. A gondolat második része (zárt betűk: L,N). 27. Keres ...; színész. 28. A végén pótol! 29. ... Troll (Heine). 32. Természetjárók egylete volt, röv. 34. Hipofízisnek is mondják ezt a mirigyet. 37. Utód. 38. ... Dagover; jávai születésű német színésznő. 40. Nagyon pontos időmérő eszköz. 42. Fordítva is sikerrel keres! 43. ... Sommer; Berlin-Spandau Hollywoodig jutott szülőtte. 45. Idegen előtagként a földdel való kapcsolatra utal. 47. Istálló állatok fekvőhelye. 48. Továbbá. 49. Présel. 53. Gyümölcsital. 55. A gondolat harmadik része. 59. Barnászörös. 60. Páratlanul csúf! 61. Nyírségi falu. 62. Mesés képregény hőse. 53. Vele szemben az írás megmarad! 65. A kecske hangját utánozza. 66. Gretna ...; skót falu, ahol a kovács adta össze a párokat.

FÜGGŐLEGES: 1. Kicsinyítő képző. 2. Utánoz. 3. Francia forradalmár (Jean-Paul, 1743-1793). 4. Itt született Szarvas Gábor nyelvész, a Magyar Nyelvőr c. folyóirat elindítója. 5. Keleti eredetű táblajáték. 6. Épphogy. 7. ... y Cajal; spanyol anatómus, 1906-ban orvosi Nobel-díjat kapott (Santiago). 8. Francia férfinév. 9. Belga hegedűművész, zeneszerző (Eugène, 1858-1931). 10. Az itteni. 11. A vanádium és a kén vegyjele. 12. Nyerészkedő személy. 18. Ádi párja! 20. Széchenyi István gondolatának negyedik, befejező része (zárt betűk: N,B,E,J,Á). 21. A Veszprém megyei Ócsnál idősebb Bács-Kiskun megyei község! 23. Vonatkozó névmás. 24. Révén. 26. Szóvégi toldalék. 30. ... Jirások; cseh író, történész (1851-1930). 31. Anyóka párja. 33. Sonata a ...; triószonáta. 34. Esthajnal. 35. A korábban említett. 36. Spanyol konkvisztádor, Dél-Amerika egyik felfedezője (Domingo Martinez). 39. ... de France; történelmi vidék Franciaországban. 41. Üdítőital-márka. 44. Japán autó a villamosmegállónál! 46. Hazafias költő szíve dobog érte. 48. Tájképző felirat könyv- vagy újságlap tetején. 50. A rockzenét igénylő angol együttes! 51. Makacsul ragaszkodik a szabályokhoz. 52. Előfordulhat. 54. Légi szellem Shakespeare A vihar c. színművében. 56. A szabad cselekvés hiányának jelképe. 57. Hosszú ideig. 58. Egg-...; tejjel, nyers tojással és likőrrel készített ital. 62. ... primo; először, elsőként. 64. Középen próbál! 65. Kassák egyik lapja volt. 66. Néma gót! 67. Gyerünk már!

Ismét bővült a hazai sznobizmus szótára. Szébbén úgy is mondhatnánk, hogy a közbeszéd szférájában új jelenségre figyelhetünk. A sok elnyűtt, közhellyé silányított töltelék mellett feltűnt a szféra is. No nem csillagászati értelemben, ahogy az ókori görögök az égboltozatot, a Föld köré képzeltek kilenc légréteget, szférát neveztek.

Ebben az eredeti értelmében használja a szót Kaffka Margit, mikor azt írja, hogy „Az összes földi tudományok közt a csillagászat emeli fel leginkább a lelket – túl a rögön, magasabb szférák felé.” Gulácsy Irénél olvassuk, hogy „A legmagasabb szférák a leghidegebbek.” Madách Imre pedig „a szférák titkos harmóniájá”-ról szól. Ugyanis a hitregék felhőiben keletkezett az égitestek forgásából eredő csodálatos összhangú zene, a szférák zenéje is.

Idővel a fogalom, a szó a mesés magasságokból a földre ereszkedett. Az Értelmező Szótárban is olvasható, hogy átvitt értelemben, különösen a sajtó nyelvén a szféra azt is jelenti, hogy valakinek vagy valaminek a hatása alá, érdekelt-ségébe tartozó terület, övezet. Ilyen alapon beszélhetünk hatalmi vagy gazdasági szféráról.

Szónokainknak, tollnokainknak nagyon megtetszett ez a szó. Megbűvölte, lenyűgözte őket. Ha kell, ha nem, használják.

A televízióban valaki arról panaszkodik: „Nem tudjuk uralni azt a szférát, ahol nagy összegek folynak el.” Íme a tapintat a pénzherdálás helyének elkődösítésére. – A következő és vastag germanizmustól terhelt mondatban is megtalálható a szférák szépségtagasza: „A legkülönbözőbb szférákból gyakorolnak nyomást a hatóságokra.”

A szerelemről sokféle meghatározás szól. A legújabb: „Az emberi élet legbonyolultabb szférája a szerelem.”

Így aztán megfogalmazható a pesti művelt társalgó arany-szabálya: minden kínálkozó esetben éljünk a szféra szóval. Mert ez a kijelentés „A tanügyben nagy változások lesznek”, megszokott, egyszerű, Műveltül így kell mondani: A tanügy szférájában nagy változások lesznek.

Azt hallom az egyik előadásban: „A testkultúrának három szférája van.” Tehát nem területe, feladata, része, lehetősége. – Furcsa képzetársítást kelt ez a szférásított mondat is: „A csinos szőke csak a privát szférában tevékenykedik.” Lehet, hogy túlságosan nyers, kiábrándító lenne, ha a szósi foglalkozásáról csak egy tömönnyel nyilatkoznánk?

Tudjuk, hogy a mezőgazdasággal is sok baj van manapság. Talán tapintatból kerülendő a szó. Így: „Az agrárszféra ezt a megterhelést már nem tudja elviselni”. – Az a hír is megnyugtató a honpolgárt, hogy „Intenzív vita zajlik a közélet minden szférájában.” – Viszont lehangel egy napilapunk közelményének e két mondata: „Nem tanítják az iskolákban a második világháború óta az egészségtan tantárgyat. Csak az iskolán kívüli szférában.”

A példák zsákszáma gyűjthetők. Az élet és irodalom valamennyi „szférájában”.

Szabályár Ferenc

Kedves Olvasónk!

Ha biztonságosan akar hozzájutni az Édes Anyanyelvünk című laphoz, kérjük, fizessen rá elő egy évre vagy egy fél évre e megrendelőlappal.

Kérjük, a megrendelőlapot borítékban, bérmentesítve az alábbi címre küldje el:

SZÉCHENYI TÁRSASÁG

Budapest
Sobieski János u. 40., I.e.1.
1096

Pontozó

Mindenekelőtt az 1989. évi 4. számban közölt rejtvények helyes megfejtését adjuk közre.

I. **Kancsalírmes helynevek.** 1. Homorúd hű marad. 2. Levelek lova lök. 3. Aszaló őszül-e? 4. Kalaznó kulizna. 5. Szemere szomorú. 6. Fulókércs fele korcs. 7. Tekeres takaros. 8. Jászágó jószágú. 9. Ozora az őre. 10. Imola emeli.

II. **Szótagokból közmondás.** 1. Puló-ver. 2. Bö-be. 3. Ide-a. 4. Mala-ga. 5. Barátfü-le. 6. Hason-más. 7. Diplo-ma. 8. Lazs-nak. 9. Kere-sik. 10. Ki-ás. 11. Vala-ki. 12. Esni-e. 13. Per-met. Az utolsó szótagokból összeállítható közmondás. Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

III. **Azonosalakúság – rendelésre.** 1. Vajon. 2. Imám. 3. Tesztek. 4. Kolompért. 5. Kelt. 6. Gyertyán. 7. Díván. 8. Koszt. 9. Nyestek. 10. Jusszon. 11. Barikád. 12. Ocsúdnak.

IV. **Párosan szép az élet!** Zárójelben a többletneveket is feltüntetjük. Mind férfinév! 1. Rita – Apor (Oros). 2. Vid – Ada (Tas). 3. Jerne – Bese. 4. Gedő – Eliz (Alán). 5. Tessza – Kál (Aba). 6. Szeréna – Álmos. 7. Kapolcs – Natasa (Tas). 8. Emőke – Teó. 9. Aldán – Tekla. 10. Tas – Éda.

V. **Nemes Nagy Ágnes.** A nyelvet adottságnak tekintem, mint kőfaragó a követ.

Azok közül a megfejtőink közül, akik legalább 80 pontot ügyeskedtek össze, a következők nyertek 100-100 Ft értékű könyvtalványt: dr. Csátó István, Budapest, Lobogó u. 20. II/7. (1098); Farkas László, Dunaföldvár, Vak Botyán tér 3. (7020); Kálmán Anikó, Zalaegerszeg, Göcseji út 49. VI/53. (8900); Kismódi Ervin, Bátorfák, Olimpia u. 10. (7140); Lovas Margit, Kunfehértó, Petőfi u. 47. (6413); Mezei Teréz, Békéscsaba, Ságvári u. 16. (5600); Smolcz Lajosné, Budapest, Szondy u. 42/C. I/1. (1063); Szegedi Jánosné, Tarján, Jókai u. 28. (2831); Tiszaváry Márta, Budapest, Ipar u. 3. V/3. (1095); a Zrínyi Ilona Gimnázium I/F osztálya nevében Ruttkay Laura

és Kiss Timea, Miskolc, Rudas László u. 2. (3530). Gratulálunk a nyerteseknek!

A Pontozó új feladatai

I. **Szerző és hőse.** Számokkal színesített rejtvényünkben két nevet bújtatunk el: egy angol íróét és legismertebb hősét azon a néven, amely hazánkban vált rendkívül népszerűvé. A helyes megfejtésért nevenként 5, azaz összesen 10 pontot adunk.

A szerző: tiltószó + 1051

Hőse: régi űrmérték + 2202

II. **Értelemes helynevek.** Mai nyelvérzékünk számára a legtöbb helynevünk (Csökmő, Farád, Perénye stb.) már semmit sem jelent, de igen sok olyan is van, amely függetlenül attól, hogy értelmezése összhangban van-e a helynév tényleges, valóságos eredetével, számunkra is mond valamit. Ennyi bevezető után átnyújtunk olvasóinknak tíz olyan meghatározást, amelyek mindegyikére egy ma is élő helységnevünkkel kell válaszolni. A megfejtés helyességének próbájául eláruljuk, hogy a keresett helynevek megtalálása esetén a tíz név kezdőbetűi felülről lefelé összeolvasva egy tizenegyedik helynevet adnak. A tíz helynévért 2-2, tehát összesen 20 pont jár.

1. Kisebb, ritkás erdő:
2. Toportyánféreg:
3. Páncélt viselő harcos:
4. Vállfa:
5. Egyszerű lábbelid:
6. Sorsával elégedett:
7. Kutyas:
8. Fertőző kór:
9. Nyírfalevelből készült, rögzítésre szolgáló rudacska:
10. Délceg, daliás:

III. **„Megcsavart” verscímek.** Öt jeles költőnk egy-egy ismert versének címét rejtélyesítettük úgy, hogy mindegyik címnek első és utolsó betűjét, továbbá betűjegyeinek számát adjuk meg, ezenkívül még valami olyasmit, ami a vers-

kedvelő – és versesköteteket szívesen forgató – olvasóknak már elég is a megfejtéshez. Címenként 3, vagyis összesen 15 pontot lehet vele szerezni.

1. **Ady-vers.** Témája Tóth Árpádnál kap új formát. A-N, 10 betű.

2. **Arany János** költeménye, amelynek az „Ujjé!”-val

kezdődő dal lehetne az illusztrációja. É-L, 18 betű.

3. **Illyés Gyula** verse; címe akár ez is lehetne: Idős, életes, vén. H-G, 9 betű.

4. **Juhász Gyula**nak március 8-án időszerű, burkolt *tan*-költeménye. K-K, 15 betűjegy.

5. **Szabó Lőrinc** verse, a címben egy táji, régies szóalakváltozattal. Az ember szépitkezés, borotválkozás közben kénytelen meghallgatni. A-A, 15 betű.

IV. **Hétszer hét.** Olvasóinknak feltűnhet, hogy ezzel a rejtvényvel már találkoztak egyszer. Jól emlékeznek, előző számunkban is benne volt. Mivel azonban akkor sajnálatos módon lemaradt mellőle az ábra, úgy határoztunk, hogy most újból közzétesszük, most már teljes formájában, ott pedig nem vesszük figyelembe, függetlenül attól, hogy jó néhányan ábra nélkül is (!) megfejtették. Tehát a feladat: az ábra helyes kitöltése, vagyis a meghatározásoknak megfelelő szavak beírása után tessék úgy átrendezni a sorokat, hogy az I betűk helyén, átlósan egy magyar hegy-ség neve legyen olvasható! A helyes megfejtés 15 pontot ér.

I	S	M	E	R	E	T		Tudás
G	I	T	A	R	O	S		Zenész
B	E	I	S	M	E	R		Megvall
K	A	R	I	K	A	S		Ostor jelzője
G	E	R	E	I	C	E		Kedves madár
						I		Európai nép
							I	„Vészes” jelző

V. **Széchenyi István a nyelvről.** Olvasónk az idei 1. számból már értesülhetett arról, hogy az Édes Anyanyelvünk ez évtől a Széchenyi Társaság égisze alatt, annak támogatásával jelenik meg. Részben ez a tény, részben „a legnagyobb magyar” előtti tisztelgés igénye késztetett bennünket arra, hogy mai keresztrejtvényünk fő soraiban Széchenyitől idézzünk egy nyelvünkre vonatkozó, megszívlelésre érdemes gondolatot. Ezt kell beküldeni. (Megfejtése: 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 85 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 75 pontot szereztek. A rejtvények megadását 1990. augusztus 15-ig kell beküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest 1364. Pf. 122.

Minden kedves megfejtőnek jó időtöltést, sikeres fejtörést kívánnak a rejtvények szerzői:

Dékány Erzsébet (I.)
Láng Miklós (IV.)
Neumann Edit (II.)
Rózsa Ibolya (III.)
Schmidt János (V.)

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az **Édes Anyanyelvünk** című lapot.....példányban, és kérem, az alábbi címre kézbesítsék:

A megrendelő neve:
Címe:
Város (község):
Utca, tér:
Házszám.....em.....ajtó.....
Írányítószám:

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlitem ki.
Előfizetési díj egy évre: 100,- Ft,
fél évre: 50,- Ft

Tollaslabdázni vagy badmintonozni?

Dr. Illés László – 1098 Budapest, Dési-Huber u. 24. –, az ismert meteorológus, aki egyúttal a Budapesti Tollaslabda Szövetség elnöke, a *tollaslabda* szó használatán töpreng, tanácsunkat is kérve.

Leveléből kiderül, hogy külföldön a *badminton* nemzetközi kifejezést használják. (*Badminton*: angliai grófság, erről kapta a nevét ez a labdajáték.) A magyar *tollaslabda* szót tehát nem értik határainkon túl, ez talán nehézséget okoz(hat) a nemzetközi sportkommunikációban.

Hiba volna azonban a találó, jól hangzó és már általános használatú *tollaslabda* elnevezést visszaszorítani az angol szó kedvéért. Talán éppen a sportnyelv, illetve a sportnyelvhasználók közössége mutatja a legszebb, legkövetkezetesebb példát a magyar szavak megalkotására és védelmére.

Nemcsak leírni, hanem kimondani is furcsa, nehéz lenne: Menjünk *badmintonozni*!

A meteorológus sportszakember helyesírási eligazítást is vár tőlünk. Nem helyes a *Magyar Tollaslabda Szövetség* írásmód. Így kellene: *Magyar Tollaslabdázók Szövetsége* vagy, ha marad a jelenlegi forma: *Magyar Tollaslabda-szövetség*.

Koltói Ádám

Helyünk Európában

Ezúttal nem az újabban minduntalan emlegetett közös európai házban nekünk kijelölt, illetve ott elfoglalandó helyről lesz szó, hanem arról, hogy hazánk *Kelet-Közép-Európa*-nak vagy – ahogy néhány év óta gyakran halljuk, olvassuk – *Közép-Kelet-Európa*-nak része-e. Ez utóbbi elnevezéssel szemben már több levélírónk is kifejtette ellenérzését, legutóbb dr. Pásztor Lajos Budapestről (1136. Sallai Imre u. 21.)

Levélírónkkal tökéletesen egyetértünk. A *Közép-Kelet-Európa* elnevezés nem jó, mert azt sugallja, hogy Magyarország Kelet-Európának a közepén van, holott ha Európát (az Uráltól Izlandig)

földrajzilag három sávra osztjuk, a középső és a keleti sáv határa valahol Moszkva és Minszk, Harkov és Kijev között, de mindenképpen a Szovjetunióban húzódik végig. Persze, annak is tudatában kell lennünk, hogy egy tájegység helyének megjelölésekor korántsem mindig csupán a földrajzi szempontok játszanak szerepet. Nem véletlen, hogy történetírásunk hazánkat sokáig a Nyugat bástyájának nevezte, de az sem véletlen, hogy a második világháború, még inkább pedig 1948 után, amikor Magyarország egy kelet-európai centrumú szövetségi, gazdasági hálózatba került, jobbra Kelet-Európához való tartozásunk, kapcsolódásunk nyomult előtérbe.

Megérteni tehát meg lehet azokat a szakembereket, főleg történészeket, akik különféle szempontok alapján afelé hajlanak, hogy hazánk Európában elfoglalt helyéről szólva *Közép-Kelet-Európa*-t emlegetsenek; ám álláspontjukat semmiképpen sem helyeseltethetjük, és akkor sem helyeseltethetjük volna, ha a legutóbbi egy-két év nem hozott volna Magyarországot életében sorsfordító változásokat. Az ilyen típusú elnevezésekben ugyanis a nyelvi elemzés a perdöntő, márpedig ez egyértelműen a *Kelet-Közép-Európa* forma mellett szól. Hogy ez mindenki számára világos legyen, talán nem árt egy analóg, azaz hasonló példával szolgálnunk. Az olyan égtájjelölések, mint *északkelet* vagy *délkelet*, ugyebár egyértelműek. Ám vannak ilyen pontosított megjelölések is: *észak-északkelet*, *kelet-délkelet* stb. Könnyű belátni, hogy egy ilyen háromtagú összetételben az előtag úgy viszonylik a már önmagában is összetett utótaghoz – azaz pl. az *észak* a mellette álló *északkelet*-hez –, mint a nyelvtanilag kifogástalan *Kelet-Közép-Európa* megnevezés első tagja, a *Kelet*, az összetett utótaghoz, a *Közép-Európa*-hoz. Ha ebben egyetértünk, akkor már nincs is más mondanivalónk e tárgyban, s remélhetjük, hogy előbb-utóbb győz a helyes forma.

Legújabbban már mintha mutatkoznának is ennek örömdetes jelei.

Grétsy László

Álság

Puskás Márta levélírónk – 1184. Budapest, Széchenyi u. 87. – az *álság* szó felől érdeklődik, ugyanis eddig sohasem találkozott vele, még szótárban, lexikonban sem, most pedig a Magyar Nemzet egyik cikkében többször is előfordul.

Levélírónk érezhetően idegenkedik ettől a szótól, ám ellenérzése nem jogos. A szó alapja az alighanem ótörök eredetű *ál*, amely a magyarban melléknévként, főleg összetételi előtagként él, s azt jelenti: hamis; nem valódi, alattomos. Belőle származnak olyan szavaink, mint *álca*, *álnok*, *áltat*; és *ság* képzővel belőle alakult az *álság* is. Jelentése: álnokság, alattomoság, hamisság. „Nincs tenálad valami *álság*” – olvashatjuk már a 15. század közepéről ránk maradt Bécsi Kódexben. De a 20. században is előfordul, pl. Adynál, akinek *Mert senki jobban* című verse így kezdődik:

„Úgy kellene fürkésznem a nyomokban,

Kis életed *álságát* mintha bánám...”

Régies használatú, ritka szó ez. Nem csoda, hogy a kisebb szótárakban nincs benne. Értelmező szórainkban azonban megtalálható. Olykor-olykor – főleg stílári okokból, hangulati aláfestésül – bátran használhatjuk.

G. L.



Útmutatók

az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny 1990. évi magyar nyelvi tételeinek kidolgozásához

A) Ifjúsági csoportok nyelvi és nem nyelvi jelei, jelzései

Társadalmunknak, mint minden más társadalomnak a tagjai – életkor, származás, foglalkozás, vagyoni állapot, érdeklődési kör, műveltség stb. alapján – olykor határozottan elkülöníthető, máskor egymásba fonódó rétegeket, csoportokat alkotnak. Ezekben néha rövid idő alatt sajátos, tágabb értelemben vett „dialektus” vagy „idiolektus” alakul ki. A csoport tagjai a rájuk jellemző és általuk használt nyelvi és nem nyelvi jelekkel, jelzésekkel, magatartási formákkal fejezik ki összetartozásukat, illetve a többi csoporttól, rétegtől (a társadalom többi tagjától) való elkülönülésüket.

Gyakran olyan jeleket, jelzéseket használnak, melyeket csak a csoport tagjai ismernek (ilyen módon ismerték fel egymást annak idején a szabadkőművesek), máskor olyan megkülönböztető jelzésekkel élnek, melyeket a társadalom minden tagja ismer (ilyenek a különböző szervezetek, testületek egyenruhái, jelvényei, sajátos magatartási, köszönési, szertartási formái).

Társadalmunkon belül a fiatalok is kisebb-nagyobb csoportokat, ideig-óráig összetartozó közösségeket, olykor bandákat alkotnak, gyakran életkoruknak, érdeklődési körüknek, sport- vagy zeneajongásuknak, foglalkozásuknak, életformájuknak, a különféle divatoknak, életszemléletnek, a körükben élő ideológiáknak megfelelően. Egy-egy fiatal olykor több csoport tagja is lehet.

A pályázó feladata, hogy minél többet összegyűjtsön az ifjúsági csoportok jellemző idiolektusának eszköztárából: nyelvi és nem nyelvi jeleiből, jelzéseiből, magatartási formáiból; rendszerezve leírja őket; megmagyarázza jelentésüket, funkciójukat; bemutassa használatuk köreit és módját, a velük élés különféle formáit.

E nyelvi és nem nyelvi jelek, jelzések között szerepelhetnek az ifjúság nyelvhasználatának a legkülönfélébb formái, a kapcsolatte-

remtés eszközöltől (pl. a köszönetmódtól és a megszólítási formáktól) kezdve a sajátos beszédmódorig, beszédstílusig (pl. szójátékok, szellemeskedések, sztereotípiák, hangvétel stb. leírásáig). Helyet kaphat a jellemző vagy jellegzetes magatartási formák leírása és funkciójának bemutatása (pl. a csoport tagjainak találkozásakor szinte kötelező „körbejattolás” és körbepuszillkodás); szerepelhet a sajátos öltözködési formáknak, a ruha viselés módjának ábrázolása (kik, miért járnak farmerben, bőrruhában, népviseletben, s milyenben, milyen egyéb ruhadarabokat, lábbelít hordanak, milyen kitűzőkkel ékesítik ruhájukat, s miért, mit fejeznek ki mindezzel stb.). Természetesen ide tartozhat a hajviseletnek, a test kifestésének, tetoválásának és mindezek funkcióinak leírása, azután az ülés- vagy járásmódnak, a gesztusoknak (pl. a kézzel mutatott jeleknek), a testtartásnak, a csoportban vagy párosan járásnak, a nyilvános viselkedésnek a bemutatása és értelmezése is – az illető „kodifikált” szabályainak megtartásától kezdve ezek tudatos felrúgásáig (pl. nyilvános ölelkezés, csókolódzás, magatartás utcán, szórakozóhelyen, koncerten, sportrendezvényen, házibuliban).

A feldolgozás és bemutatás módja többféle lehet. Helyes lehet, ha a pályázó egyetlen csoport „kommunikációs rendszerét” írja le, de az is, ha minél több olyan nyelvi és nem nyelvi jelzést, jelet mutat be, mely általánosan használatos az ifjúság körében. Természetesen szükséges, hogy e jelek, jelzések használatának (csoporton belüli) „ideológiáját”, esetleg szociológiai vagy éppen néprajzi szemléletű magyarázatát is bemutassa a pályázó.

A fontosabb szakirodalom: A viselkedéskultúráról (Szerk.: S. Nagy Katalin), Bp. 1984; Beszédkultúra – kommunikáció – interakció (Szerk.: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás), Bp. 1979; Nyelvi illetlen (Szerk.: Deme László – Grétsy László – Wacha Imre), Bp. 1987; Andor Csaba: Jel – kultúra – kom-

munikáció, Gondolat, 1980; Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1988; Fussel, Paul: Osztálylétrán Amerikában, Európa, 1987; Gyenes István: Mi illik, mi nem illik? Bp. 1978; Halák László: Illemkocsi, Bp. 1985; Hall, E.T.: Rejtett dimenziók, Gondolat, 1975; Hankiss Elemér: Diagnózisok I-II. Bp. 1982., 1986; Hankiss Elemér: Felemás világ? Viselkedéskultúránk buktatóiról, Valóság 1979; Horányi Özséb-Szépe György: A jel tudománya, Gondolat, 1975; Pease, Allan: A testbeszéd, Bp. 1989; Montágh Imre: Mondjam vagy mutassam? Bp. 1958; Pap Mária – Szépe György (szerk.): Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások, Bp. 1975.

Wacha Imre

B) Anyanyelvi önéletrajzom

A pályázónak az a feladata, hogy bemutassa és elemezze saját nyelvi világának fejlődéstörténetét gyermekkorától ifjúkoráig. Be kell mutatnia, hogyan bontakozik ki anyanyelvi tudata a természetes és ösztönös kezdeti nyelvelsajátítás állapotából a fokozatos tudatosulás útjának alakulásán át az öntudatos nyelvi magatartásig.

Azok a kérdések, amelyek vezethetik a pályázót dolgozata elkészítésekor, a következők:

Milyen emlékek élnek benne korai gyermekkorának nyelvi tapasztalatairól? (Melyek voltak azok a szavak, kifejezések, amelyek felidéznek benne a családi nyelvhasználat elemeit? Voltak-e „kedves szavai” annak idején, hogyan magyarázza őket, milyen érzelmek teszik őket emlékezetessé?)

Mit jelentett számára a nyelvtanulás iskolai rendje? (Milyen élményekkel járt az olvasás és írás megtanulása? Hogyan birkózott meg a számára ismeretlen szavakkal? Mit jelentett életében anyanyelvének nyelvtani (szabályrendszeri) megismerése? Milyen nehézségei voltak beszédben és írásban? A nyelv világának milyen jelenségei váltak tudatossá

benne a nyelvtan, helyesírás, fogalmazás, stilisztika, nyelvtörténet egyre mélyülő megismerése nyomán? Idegen nyelv tanulása közben mi és hogyan vált tudatossá benne anyanyelvének rendszeréből? Társainak esetleges más nyelvjárási megnyilatkozásai milyen benyomásokat keltettek benne? A szaktárgyak szakszavainak megtanulása milyen nehézségekkel vagy élményekkel járt? Stb.)

Milyen élmények fűződtek életében emlékezetes kommunikációs eseményekhez? (Volt-e része a „jó szó” élményében? Milyen kellemetlenséget okoztak számára a meg nem értett vagy félreértett szavak, megnyilatkozások, tanácsok, intelmek? Irodalmi művek nyelvi szépségei – olvasás közben – hogyan hatottak rá, mit jelentettek ezek gondolkodásának és jellemének fejlődésében? Stb.)

A kérdésekből is kitetszik, hogy a pályamű forrásai főképpen a szerző saját tapasztalatai. Kiegészítheti ezeket a család visszaemlékezése, mások tapasztalatainak puhatolása, megfigyelései társai körében. A szakirodalom körében a lélektani nyelvészet (pszicholingvisztika) adhat tudományos tájékoztatást a témához, például Pléh Csaba: A pszicholingvisztika horizontja (1981), Buda Béla tanulmányai. A belső nyelvi élmények elemzéséhez azonban elegendő alapul szolgálnak a középiskolai tankönyvek tartalmazta ismeretek. A pályázók a feldolgozáshoz indítást írói megnyilatkozásokból méríthetnek. Ezeket a Hernádi Sándor–Grétsy László szerkesztette

Nyelvédesanyánk című gyűjteményben lehet olvasni. A gyermeknyelvre nézve ismereteket lehet szerezni például a következő könyvekből: Lengyel Zolt: A gyermeknyelv, Gondolat, 1981; Ódor László: Balázs beszélni tanul, Minerva, 1980; Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat, Kriterion, 1977.

Szende Aladár

C) Napjaink retorikája

A politikai változások (a többpártrendszer, a rendszerváltozás) magukkal hozták a közéleti tevékenység megélénkülését s benne a retorika új szakaszának kibontakozását. Visszaszorul az óvatoskodó fogalmazás és vele a sablonok, közhelyek áradata, kevesebb már a „nyilvános felolvasás”, gyakrabban hallunk szabadon elmondott beszédeket.

A pályázó gyűjtsön *elhangzott* közéleti beszédeket (ünnepi beszédet; a parlamentben, megyei tanácsülésen, valamely pártban, szakszervezetben mondott felszólalást, hozzászólást), s ezek elemzésével foglalkozzon pályamunkájában. A gyűjtés célszerű módja magnó- vagy videofelvétel, de dolgozni lehet nyomtatásban közölt beszédekkel is. Az utóbbi esetben természetesen jóval kisebb a lehetőség a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, szünet, tempó) megfigyelésére, alkalmazásának leírására. Ha a pályázóknak van rá lehetőségük, mellékeljék az elemzett anyag *egy részét* (jellemző részletet; videoszalagot nem kérünk).

Néhány szempont a megfigyelésekhez:

a) A közéleti beszédek felépítése (szerkezete); az indítás és a befejezés; érvelés, tételek és cáfolatok; az érdeklődés felkeltése és ébrentartása;

b) A beszédek nyelve, stílusa;

e) A gondolatok hangzós megjelenítése (előadás, kiejtés); a nem verbális eszközök (mimika, gesztus); a szónok (a beszélő) megjelenése.

A pályázónak nem feladata a beszédek tartalmának *értékelése*, a tartalomtól annyit célszerű figyelembe venni, amennyit az említett szempontok érvényesítéséhez szükséges, amennyit tartalom és forma egységben szemlélése megkíván.

Célszerű lehet a régebbi szónoklással való egybevetés: mi az, ami a klasszikus, romantikus stb. retorikából megmaradt, mi az, ami megváltozott.

Szakirodalom: Vigh Árpád: Retorika és történelem, Gondolat, 1981; Balázs János: A szöveg, Gondolat, 1985; Szónokok, előadók kézikönyve (Szerk. Deme László), Kossuth K. 1974; Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség, Kossuth K. 1978; Wacha Imre: Közéleti beszédünk, Kossuth K. 1987; Retorika (Szerk. Wacha Imre), Kossuth, 1988; Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei, Tömegkommunikációs Kutatókp. 1988; Buda Béla – László János: Beszéd a szavak mögött, Tömegkomm. Kutatókp. 1981.

Bencédy József

POLYGLOTT ÚTIKALAUZOK MAGYAR NYELVEN

A „Polyglott Verlag dr. Bolte KG, München” útikalauzai a világon mindenhol megtalálhatók.

Eddig 235 országról, illetve városról jelent meg Polyglott-könyv: Európában 164, Európán kívül 71.

A (11,7 x 19,4 cm) zsebkönyv mindegyike 64 oldalon ad az utazáshoz nélkülözhetetlen információt turisták számára. A számos grafikával és térképpel kiegészített útikalauz útvonalat és útitervet is ajánl. Az eddig német nyelven megjelent zsebkönyvek ebben az évben magyar nyelven is kaphatók lesznek.

A PEGAZUS Utazási Iroda, Részvénytársaság megvásárolta a zsebkönyv licencét, segítve ezáltal a magyar turisták tájékozódását Európában és Európán kívül. A magyarok által legkedveltebb országokról, illetve városokról jelenik meg a közeljövőben Polyglott útikalauz.


PEGAZUS
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Választási jelszóhadjárat '90

Az íróknak most kiadott regényében úgy is megjelennek az 1956-os események, mint egy nyelvi forradalom: „Egy retorika összeomlott, ez a nyelv lázadása... többféle jelszót kiabálnak... Talán egy emberöltő vagy még több is eltelt, amíg a rikkancsok újra ilyen mondatokat kiabálhatnak az utcán.” (Konrád György: A cinkos. Bp., 1989.) Bizonyára sokakban keltett hasonló élményeket az 1990-es év eleji jelszóhadjárat, a március 25-i országgyűlési választásokat megelőző, sokak által soha nem tapasztalt, másokban ifjúkori emlékeket ébresztő kampány.

A jelszó eredete valószínűleg az ősi, elemi felkiáltásokban, indulathangokban rejtőzik. Az angol nyelvben az ehhez hasonló jelenségeket *street cry*-nak (utcai kiáltás) nevezik. A jelszó nyelvújítási szó, a vele rokon értelmű *szlogen*-t a német nyelvből vettük. Jelszó-nak tekintjük az utcai plakátok szövegét, azokat a fordulatokat, szállóigészerű idézeteket, amelyek a pártok, csoportok célkitűzéseit tömör formában fogalmazták meg, s amelyeket újsághirdetéseken, rádiós és televíziós műsoraikban is fölhasználhatnak.

A jelszók első csoportjába azokat számíthatjuk, amelyek pusztán csak egy tömör célt fogalmaznak meg. Ezeknek a jelszóknek a többsége hiányos mondat, sőt általában névszói szerkezet, amely a környezetéből, a párt egyéb jellemzőiből (egyszóval az előzetes ismeretünkből) könnyűszerrel kiegészíthető. Pl. *Múltunk a jövő; Tiszta múlttal – tiszta jövőért; A kereszténydemokrácia útlevél Európába; Fiatal demokratáknak fiatal demokratákat; Szocialistákkal a holnapért; Néppel a népért; Szabadság, munka, megélhetés, biztonság.*

E címszószerű jelszókra hasonlít az FKGP „főlelevenített” félévészázados szlogenje: *Bort, búzát, békességet – Isten, haza, család.*

Az 1990-i választási hadjárat friss, eleven hangját és színét a fiatal demokraták (Fidesz) adták meg. Plakátjaikon számos nyelvi-logikai lelemény, politikai éleslátás fogalmazódott meg. Valószínűleg történelmi szlogenné válik a rádióban, televízióban, újságokban és plakátokon sokféle megoldással föltűnt jelszó: *Hallgass a szívedre, sza-*

vazz a Fideszre! Ugyancsak ügyes rigmus, amely a választások előtti napon jelent meg papírcsíkon: *ne otthon kuksolj – voksolj!* További jellemző jelszók: *Hátra a lenini úton; A törvény ne csak a kólát védje; Nincsen szekfű tövis nélkül* (utalás a szocialisták jelképére). Telitalálatnak érzem fotós felhívásukat. Az egyik fotón Brezsnyev és Honecker csókja, alatta egy fiatal páré látható. Közöttük a felirat: *Tessék választani!* A szöveg egyszerre utal az előző politikus nemzedéknek és a mainak a különbözőségére, valamint felhívás a „választás” tényére is.

Leginkább az SZDSZ és az MDF plakátok uralták a közterületeket. A legnevezetesebb SZDSZ-plakát: *Tudjuk, merjük, tesszük.* Az MSZP ekkép reflektált rá: *Mi magyar szocialisták tudtuk, merjük, tettük, tesszük.* S ezzel máris a plakátversengés porondján, a pártharc, a szópárbaj területén vagyunk. Az ügyes, gyorsan cselekvő pártok a másik párt jelszavaira rögvést, akár egy-két napon belül reagáltak. Előfordult, hogy csak hozzátoldottak valami helyi aktualitást (pl. *Van, aki szabadon szereti – Angyalföld szabadon szereti*), mások a végletekig kifordították, továbbköltötték az eredeti szöveget.

A szlogenek kifordíthatósága, szembeállítás terén kétségtelenül az SZDSZ és az MDF alkotott emlékeztetést. Az SZDSZ sorrendbe szedte az elmúlt négy évtized jellemző politikai jelszót: 1950. *Rákosi: Aki nincs velünk, az ellenünk van;* 1962. *Kádár: Aki nincs ellenünk, az velünk van;* 1990. *SZDSZ: Aki ellenünk van, az velünk van.* S erre „tromfolt” az MDF: *Mi nem mások ellen, mi a nemzetért vagyunk.*

Az országos listát állító pártok közül néhányan igyekeztek kihasználni – korábbi előképekre emlékezve – a rigmus adta „memoriter” lehetőségét: *A mi pártunkban nincs marxista, győzni fog a hetes lista; A 10-es lista: szocialista.*

Az MDF egyik plakátját rendőrségi felhívásnak álcázta, s ezzel keltette föl a gyanútlan járókelők figyelmét: *„Körözzük azokat a személyeket, akik az utóbbi 40 évben tönkretették az országunkat. A nyomravezető jutalma:*

független, szabad Magyarország.”

Természetesen nem maradhatak el az idézetek sem. Ezek a jól ismert szállóigék a plakátkörnyezetben újabb jelentésekkel telítődtek. Például az MSZP a „Haza és haladás”-t tűzte lobogójára, az MDF pedig az erőteljes felszólítást (összevont idézettel): *„Itt az idő, válasszatok...”* Ugyancsak az ő plakátjukon egy bájos gyermekarcot fog közre az imaszöveg: *„Jöj jön el a te országod...”* Az egyik plakát alá valaki odafirkantotta: *És legyen meg az én akaratom!* Sokan idézték Berzsenyt: *„...szabad nép tesz csuda dolgokat.”* Kölcseytől vette jelszavát a Vállalkozók Pártja: *„Hass, alkoss, gyarápíts: s a haza fényre derül!”*

A nyelvi játékok sorába tartozik az MSZDP különírással nyert új szlogenje: *Munkás pártot a parlamentbe.* Nyilvánvaló utalás ez az egykori és újjáéledt munkáspártra.

Választási hadjárat aligha lehet még rigmusok nélkül. A nagyicceli HEV-állomásnál például egy ilyen került a fehérre meszelt kerítésfalra: *Elég volt a sok káder, most már jöjjön Áder.* (Utalás egy Áder nevű helyi jelöltre.) Kortesrigmusok, -nóták azért kisebb számban születtek, mint egykor a századfordulói követválasztásokon. Ám az Egis Hírlapban rábukkantam néhány rigmusjavaslatra. Pl.

*Ellenfelek, le a lanttal,
Nem győzhet más, csak az Antall. –*

*Színigaz, amit Horn írt,
Reá szavaz, ki nem bornírt. –*

*Jó bor csak a tolcsvai,
Képviselőnk: Pozsgay. –*

*Teljen egyre minden pince,
Ehhez kell a Vörös Vince. –*

*Lesz majd kolbász, lesz majd hurka,
A befutó csakis Csurka. –*

*Munkára fel, kaszát, kapát!
Erősítsd Varga Csabát!*

1990. március 25.